

İNGİLİZ SÖMÜRGE DÖNEMİNDE KIBRIS TÜRKLERİNDE BİR TOPLUMSAL KİMLİK ARAYIŞI OLARAK “KEMALİST HAREKET” (1923-1950)

Orhan TURAN*

Özet

Lozan Antlaşması ile Kıbrıs'ın İngiltere egemenliğinde olduğu kabul edilmiştir. Araştırmanın temel amacı 1923-1950 arasında Türk toplumunun Enosis ve Sömürge Yönetimi ile olan mücadelesinde Kıbrıslı Türk aydın ve liderlerin kimlik/aidiyet arayışı tartışmalarını Türkiye'deki Kemalist modernleşme kavramıyla değerlendirilebileceği düşüncesine dayanmaktadır. Mevcut çalışmada İngiliz ve Türk arşiv belgelerinden hareketle Kıbrıslı Türklerin kendi aralarındaki siyasi hizipleşmeleri, İngiltere'nin Kemalist kimlik hareketinin kökleşmesi ve kitleselleşmesini önlemek için tedbirler alması, İngilizci Türk liderlikle Kemalist muhalefet hareketi arasındaki ilişkiler ve bu ilişkileri şekillendiren siyasi dinamikler, 1930 Yasama Konseyi Seçimleri'nde Kemalist siyasal liderliğin tavrı, 1931 Meclis-i Milli Kongresi, 1931 Rum isyanı sonrasında getirilen muhalefet yasağı ve Kemalist muhalefet kadrolarının dağıtılması, İkinci Dünya Savaşı sırasında yeni Kemalistlerin ortaya çıkışı ve İngilizci Türklerle ilişkileri ile savaş sonrasında Enosis'e karşı Kemalistlerle muhaliflerin gerçekleştirdiği tarihsel uzlaşma gibi konular ele alınıp değerlendirilmiştir. Bu bağlamda araştırmanın sonucunda elde edilen hususlar; Kıbrıslı Türklerin Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Türkiye'de gerçekleşen inkılapları gönüllü olarak kabul ettiği ve sosyal hayatında uyguladığı, antiemperyalist Kemalist kimliği benimsediği, aydınlanma ve modernleşme hareketleri noktasında Türk toplumunda aydınlanmacı yeni genç neslin ortaya çıktığını, kurumsal yapı ve toplumsal kimliğin yeniden yapılandırıldığı ve nihayetinde Kıbrıs Türk toplumunun bu siyasi ve sosyal inşa sürecinin Kemalist ya da Türklük bilinciyle geliştiği ve şekillendiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıslı Türkler, Kemalist, Evkaf, Sömürge Yönetimi, Türkiye.

* Doç. Dr., Batman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi-Tarih Bölümü, orhannturan@gmail.com

KEMALIST MOVEMENT AS A SEARCH FOR SOCIAL IDENTITY IN TURKISH CYPRIOTS IN THE BRITISH COLONIAL PERIOD

Abstract

With the Treaty of Lausanne, it was accepted that Cyprus was under British sovereignty. The main purpose of the research is based on the idea that the Turkish Cypriot intellectuals and leaders debates on the search for identity/belonging in the Turkish society's struggle with Enosis and Colonial Administration between 1923 and 1950 can be evaluated with the concept of Kemalist modernization in Turkey. In the present study, based on British and Turkish archive documents, the political schisms of the Turkish Cypriots among themselves, the UK's taking measures to prevent the rooting and massification of the Kemalist identity movement, the relations between the British Turkish leadership and the Kemalist opposition movement, and the political dynamics that shape these relations, in the 1930 Legislative Council Elections. The attitudes of the Kemalist political leadership, the 1931 National Assembly, the opposition ban after the 1931 Greek revolt and the dissolution of the Kemalist opposition cadres, the emergence of the new Kemalists during the Second World War and their relations with the English Turks, and the historical reconciliation between the Kemalists and the opponents against Enosis after the war were discussed. received and evaluated. In this context, the points obtained as a result of the research; The Turkish Cypriots voluntarily accepted the reforms that took place in Turkey under the leadership of Mustafa Kemal Pasha and implemented them in their social life, adopted the anti-imperialist Kemalist identity, emerged in the Turkish society at the point of the enlightenment and modernization movements, the institutional structure and social identity were restructured, and finally the Turkish Cypriot It is seen that this political and social construction process of the Turkish society has been developed and shaped by Kemalist or Turkish consciousness.

Keywords: Turkish Cypriot, Kemalist, Evkaf, Colonial Administration, Turkey.

GİRİŞ

Kıbrıs, 4 Haziran 1878 antlaşmasıyla İngiltere’ye devredildiğinde adanın ilk Yüksek Komiseri Sir Garnet Wolseley Larnaka’ya vardığında Kıbrıs Başpiskoposu’nun başkanlığındaki bir heyet tarafından karşılanmıştır. Başpiskopos kendisini selamladıktan sonra şu ifadeleri kullanarak adanın bir bakıma kaderinin nasıl değişeceğinin ipuçlarını aktarmıştı: “*Biz bu yönetim değişikliğini memnuniyetle karşılıyoruz. Çünkü İngiltere’nin daha önce Yunan adalarını verdiği gibi Kıbrıs’ı da Yunanistan’a Anavatanımıza bırakacağından eminiz*”¹. Kilise’nin bu beklentisi adanın Yunanistan’ a ilhakı veya Enosis anlamına gelmekteydi. Kilise başta olmak üzere Rum kamuoyu her fırsatta Sömürge Yönetimi’nden Enosis’i talep edecekti. Diğer taraftan adanın Müslüman-Türk nüfusu Osmanlı Devleti’ne bağlılığını sürdürürken adayı Osmanlı toprağı ve kendilerini de Osmanlı addetmekteydi. İngilizlerin yaptığı ilk iş Türkleri bürokrasiden uzaklaştırmak ve onların yerine Rumları görevlendirmek olmuştur. Buradan hareketle yönetimde yeni bir örgütlenme ve tasfiye gerçekleştirmiştir. Amaç Türklerin idareden uzaklaştırılması ve Rumların bir müttefik olarak kazanılmasıydı. Böylece Rumlar, İngilizlere daha fazla bağlanacak ve Türk idaresi de yavaş yavaş gücünü yitirecekti². Türkler bütün Osmanlı coğrafyasında memur, asker ve mülk sahibi konumunda olup yönetici durumundaydı. Ancak idare İngilizlere geçince Türkler idare edenden yönetilen konumuna düştü³.

İngilizler 12 Temmuz 1878’de adaya *de facto* olarak yerleşmeye başladıktan sonra idari bakımdan bazı değişikliklere gitmişti. Öncelikle Osmanlı idari hukukunda kullanılan dini “cemaat” kavramı, Sömürge Yönetimi tarafından etnik kökeni baz alan bir hüviyete dönüşmüştür⁴. Bu kavram zamanla Kıbrıs’taki etnik unsurlar arasında kurumsallaşmıştır. Sömürge Yönetimi’nin 1882’de Kavanin Meclisi’ni kurması ve etnisiteye göre düzenlemesi de bu ölçekte değerlendirilebilirdi. Mevcut meclis, yasama organı işlevinde olup Krallık Konseyi’nin buyruğuyla yürürlük kazanmıştır. Adanın etnik yapısı doğrultusunda nüfusa göre; 9 Rum ve 3 Türk ile doğal üye olan 6 İngiliz’den oluşmuştur. Daha sonra yapılan değişiklikle Rum

¹ C.W.J. Orr, *Cyprus Under British Rule*, Zeno Publishers, London, 1972, s.160.

² Fikret Alasya, *Kıbrıs ve Rum-Yunan Emelleri*, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları-24, Başbakanlık Basımevi, 1992, s.24-25.

³ Alasya, *age.*, s.25.

⁴ Soyalp Tamçelik, “Kıbrıs Meselesi ve Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti (15 Ağustos 1960)”, Atatürk Araştırma Merkezi Atatürk Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kibris-meselesi-ve-bagimsiz-kibris-cumhuriyeti-15-agustos-1960/?pdf=5729> (Erişim Tarihi: 11.04.2023).

nüfusunun artmasıyla üyelerinin sayısı 12'ye çıkarılmış buna karşılık İngiliz üyelerin sayısı da 9'a yükseltilerek denge her zaman korunmuştur. Rumların çoğunluğuna karşı Türk-İngiliz işbirliği çerçevesinde eşitlik durumunda ise Yüksek Komiser'in oyunun belirleyici olacağı hesaba katılmıştır⁵. Zira Sömürge Yönetimi'nin bu düşüncesi doğru çıkmış ve tesis edilen mevcut düzen uzun yıllar varlığını sürdürmüştür.

Kıbrıs Rumları Enosis kampanyasını uzun yıllar sürdürmüştür. Ada Türkleri ise genel olarak sessiz kalmıştır. Bu durumun temel nedeni İngilizlerin Kıbrıs'taki idaresinin geçici olduğuna yönelik düşünceydi. Adadaki Türk liderler (Müftü/kadı vs.) de sorunu bir Londra ve İstanbul meselesi olarak görüyordu. Ancak Türkler de artık Rumlar gibi örgütlenmenin önemini fark etmişti. Nitekim Rumların *Kipriagos Silagos* (Kıbrıs Kahvehanesi) siyasi yapısına benzer Lefkoşa'da 1891'de Kıraâthane-î Osmanî'yi kurmuştur. Bugünkü anlamda siyasi bir yapı değildir. Fakat toplum sorunları hakkında görüş alışverişinde buldukları bir nevi siyasi tartışmaların yapıldığı mekândı⁶. Osmanlı Devleti'nde XIX. Yüzyılın sonlarında tartışılan fikir hareketlerinden ada Türkleri de etkilenmiştir. Nitekim 1890'lardan itibaren yayınlanan gazetelerde Jön Türk fikriyatından etkilenen Türkçü bir aydın kesim karşımıza çıkmaktadır⁷.

Osmanlı Devleti sınırları dışına kaçmak zorunda kalan Jön Türklerden bir kısmı Kıbrıs'a yerleşerek buradaki aydın çevreleri etkilemiştir. Jön Türkçülük adada kendisini İngiliz muhalifliği şeklinde göstermiştir. Özellikle İsmail Fethi, Ahmet Tevfik, İzmirli Saffet Bey gibi Jön Türkçü yazarlar gazeteler aracılığıyla Padişah II. Abdülhamid'e ve Enosise karşı muhalefet etmiştir⁸. Kıraâthane-î Osmanî aynı zamanda 25 Aralık 1891'de Zaman gazetesini yayımlamaya başlamıştır⁹. Gazetenin yayın amaçları arasında; İngiliz sömürgeciliği ile mücadele etmek, Türklük bilincini ayakta tutup anavatanın güveninin devamını sağlamak, Kıbrıs meselesinin dünyaya yalnız Rumların bakış açısı ile duyurulmasının önüne geçmek, Enosise karşı durmak, Türkçeyi bir yazı dili olarak adada var etmek, Türk toplumunu kalkındırmak, esnaf ve işçinin haklarını korumak, Türklerin çıkarlarını

⁵ Fadıl Niyazi Korkut, **Hatıralar**, Yay. Haz. Harid Fedai-Mustafa H. Altan, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları, Gazimağusa, KKTC, 2000, s.125.

⁶ Alasya, **age.**, s.38.

⁷ Cemalettin Ünlü, **Kıbrıs'ta Basın Olayı (1878-1981)**, basım yeri ve tarihi yok, s.21.

⁸ Ünlü, **age.**, s.21 vd.

⁹ **Zaman**, 25 Aralık 1891, S 1. Zaman gazetesini hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Turan, **Tarihten Günümüze Kıbrıs Türk Basını (1879-2009)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2013, s.29-34.

muhafaza etmek gibi genel anlamda Türk cemaatinin birlik ve beraberliği etrafında kenetlenmesi yanında Türk aydınının sorun ettiği konuları görebilmekteyiz¹⁰. Sorunların teşhisi ortaya konulurken bunların çözümüne yönelik yapılması gereken koşullar da belirtilmiştir.

XIX. Yüzyıl sona ererken Türkler, Padişah'ın fermanındaki geçici sözüne gönülden inanmıştır. Bu yüzden İngilizlere misafir gözüyle bakılırken Rumlar ise hemen İngilizce öğrenmeye başlamıştı. Türklerin İngilizce öğrenimine geç başlamış olmalarının sonucu olarak işgalden kısa bir süre sonra Rumlar; komiserlik başkâtipliklerini, mahkeme mukayyitliklerini defterdarlık ve müfettişlik dairelerindeki yüksek memuriyetleri ellerine geçirmişti. Rumlar yavaş yavaş Yunanlık emeline doğru ilerlerken Türklerin gösterebildikleri tek milliyetçilik göstergesi Kavanin Meclisi'ndeki Türk üyelerin açış söylevine verdikleri cevaptı. Adanın Yunanistan'a ilhak edilmesi hakkındaki Rum isteklerine karşı Türk üyeler “*Adanın meşru sahibi olan Devlet-i Âliyye-i Osmaniye'ye iadesi*”ni dile getirmekteydi¹¹.

Kıbrıslı Türkler, İngiliz egemenliğinde Müslüman bir cemaatten uluslaşma sürecine doğru evrilen bir aşamadan geçmiştir. Şöyle ki Türkçülük fikrine sarılması ve varlık mücadelesi vermesi bu önemli değişimin sonucuydu. Dolayısıyla Türkler, Kıbrıs sorununu varlık/yokluk zaviyesinden değerlendirmiş ve toplum bilincini de Anadolu'da ortaya çıkan fikir hareketleriyle eşitlemiştir¹². Osmanlı coğrafyasında bir modernleşme hamlesi olarak ortaya çıkan Jön Türk hareketi, 1908 İhtilâlî'nin ardından adada da taraftar bulmuştur. Hatta Padişah taraftarı Sünihat gazetesi gibi birtakım yerel Türk gazeteleri dahi Meşrutiyet'in ilanıyla İttihat Terakki Cemiyeti yanlısı bir yayın çizgisine yönelmiştir. Aslında bu bağlılık Padişah'a değil anavatan olarak kabul edilen Osmanlı Devleti'ne idi¹³.

II. Meşrutiyet'in ilanı elbette Kıbrıs Türkleri arasında sevinçle karşılandığı gibi Türk cemaatinin siyasal, sosyal ve kültürel hayatına da canlılık kazandırmıştı. Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet'in yeniden tesis edilmesinden sonra başlayan yeni derneklerin kurulması Kıbrıs'ı da etkiledi. Bu durum Türk cemaatinde Türkçülük fikrini savunanların sayısını artırmıştır. Buradan hareketle adada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin

¹⁰ Zaman, 25 Aralık 1891, S 1.

¹¹ Korkut, *age.*, s.125-127.

¹² Tamçelik, *agm.*

¹³ Meltem Onurkan Samani, *Kıbrıs Türk Milliyetçiliği*, Bayrak Matbaacılık, İstanbul, 1999, s.23.

kurulmasından sonra adında Türk olan Türk Teavün Derneği 1908'de kurulmuştur. Yine aynı yıl içerisinde aralarında Fadıl Niyazi Korkut'un da olduğu Terakki Kulübü kurulmuştur. Türk Teavün Derneği dışında bulunan gençlerin birçoğu Terakki'ye katılmıştır¹⁴. Jön Türk hareketi sosyal alanda taraftar bulduğu gibi zamanla siyasi çevrelerde de etkisini göstermiştir. Örneğin Kavanin Meclisi'nde ve Evkaf yönetiminde bulunan kişiler Evkafçı (Hükümetçi/İngilizci) olarak bilinirdi. Diğer taraftan Türkiye'deki inkılâpların adaya da yansımaları isteyen yenilikçiler (Milliyetçiler/Halkçılar) vardı. Dolayısıyla bu iki kesim arasında sürekli bir çekişme mevcuttu¹⁵. Evkafçılar, gençlerin örgütlenmesinden yana değildi. Çünkü bu kulüpte toplanmış olan gençliğin çoğunluğu Evkaf'ın politik anlayışının karşısında idi. Terakki Kulübü'nün kapanmasından sonra Hürriyet Kulübü kurulmuştur. Daha sonra ise Hürriyet ve Terakki birleşmiştir. Cemiyet, İttihat ve Terakki taraftarları arasında tesis edilmiştir. Türk gençlerini bir çatı altında birleştirmek için kurulan cemiyet I. Dünya Savaşı'na kadar milli ve toplumsal faaliyetlerin öncülüğünü yapmıştır¹⁶. Dönemin Türk basınından Seyf ve Sünuhat gibi gazeteler¹⁷ de Jön Türklere destek veren yayınlar yapmıştır. Basının kamuoyu oluşturma gücünden hareketle Jön Türk hareketinin söylem bazında kullandığı bir anlamda daha önce pek az bilinen hak, hürriyet, anayasa, meşruiyet gibi kavramlar gündelik hayatta telaffuz edilmeye başlanmıştır. Bu süreç içerisinde Türk cemaatinde yeterince ilgi görmeyen Jön Türk akımı ve cemiyet faaliyetleri artık Rumların Enosis kışkırtmalarıyla artan bir teveccühe mazhar olmuştur. Özellikle Mağusa'da Namık Kemal'in yazdığı "Vatan Yahut Silistre" gibi temsillerin sahnelenmesi Rumların Enosis eylemlerine karşı artan tepkinin bir sonucu açısından değerlendirmek mümkündür. Öte yandan İstanbul'da Türk Ocağı'nın açılmasından sonra burada Darülfünun'un Tıbbiye bölümünde okuyan Kıbrıslı Türkler arasında da Türk Ocağı'nın benimsediği ilkeler taraftar bulmuştur. Bunlardan Dr. Pertev, Dr. Şevki ve Dr. Küfi, Türk Ocağı'na girerek Türk gençlik ülküsünü benimsemişlerdi. 1913 yaz tatilinde adaya geldiklerinde Türk Ocağı'nın Kıbrıs'ta bir şubesinin açılması fikri ortaya atılmış ve Kıbrıs Türk Ocağı kurulmuştur¹⁸.

¹⁴ Korkut, *age.*, s. 59-61.

¹⁵ Tamçelik, agm.

¹⁶ Korkut, *age.*, s.59-60.

¹⁷ Kıbrıs Türk basını ve Osmanlı hükümetleri arasındaki ayrıntılı ilişkiler için bkz. Mehmet Demiryürek, "Kıbrıs Türk Basını ve Türkiye Hükümetleri I, (1878-1910), *Atatürk Yolu Dergisi*, S 25-26, Mayıs-Kasım 2000, 119-134.; Turan, *age.*, s.44,60.

¹⁸ Korkut, *age.*, s.63.

İNGİLİZ SÖMÜRGE DÖNEMİNDE KIBRIS TÜRKLERİNDE BİR TOPLUMSAL
KİMLİK ARAYIŞI OLARAK “KEMALİST HAREKET” (1923-1950)

Adanın ikinci büyük etnik unsuru olan Türkler İngiltere'nin adayı tek yanlı ilhak ettiği Kasım 1914'e kadar bu yönetimle uyum içerisinde hareket etmeye yönelik bir tavır geliştirmiştir. Bu anlaşılabilir bir durumdur. Zira ada idaresi Kıbrıslı Türklerin kendilerini bir parçası saydıkları Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu bir antlaşma ile devredilmişti. Buna uyum gösterip kabullenmek Osmanlı Devleti'ne sadakat anlamına geliyordu. Bu sadakat 1914 yılına kadar güçlük çıkmadan sağlanmıştı. Kuşku yok ki buna Osmanlı Devleti'ne karşı duyulan bağlılık yanında çok somut bir etken daha eklenebilirdi. Bu faktör Rum toplumunun öteden beridir gelen Enosis taleplerine İngiliz yönetiminin karşılık vermemesi yani İngilizlerle Müslümanların somut bir anti Enosis ortak paydasının bulunmasıydı. Ne var ki I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla İngiltere ve Osmanlı Devleti'nin yollarının ayrılması İngiltere'nin adayı ilhak etmesi, anılan geleneksel sadakatin birinci etkenini ortadan kaldırdığı için iki taraf arasındaki ilişki de sarsıntı nedeniydü. Bu sarsıntının sancıya dönüşmesinin ve Müslüman Türklerle İngiliz yönetimi arasındaki güvensizlik makasının açılmasının ikinci ve daha somut nedeni ise İngiltere'nin 1915'de Yunanistan'a götürdüğü Enosis önerisiydi¹⁹. Bu ikinci neden birincisinden çok daha somuttu. Çünkü Müslüman Türk toplumu için İngiliz Yönetimi de kabul edilebilirdi. Ancak Yunanistan'a iltilhak anlamına gelen Enosis asla kabul edilemezdi. Bu Girit benzeri bir toplu kıyım veya toplu göç anlamına gelirdi. İşte bu koşullarda Kıbrıslı Türklerin kanaat önderleri, aydınları bir toplumsal güvenlik, aidiyet-kimlik arayışına ya da bir başka anlatımla “*kimiz ve ne olacağız*” sorusuna yanıt aramaya başladı²⁰.

Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak I. Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle ayrıldığını kabul etmiştir. Kendilerini Osmanlı'nın bir parçası sayan Kıbrıs Türklerinin geleceği açısından bu durum hayal kırıklığıydı. Mütareke sonrasında Tüccar Lefkoşalı Said Ömer Bey'in başında olduğu bazı Lefkoşalı gençler Müftü'ye başvurarak ada Türklerinin kaderini düşünmek üzere bir Milli Kongre toplanması fikrini ileri sürmüştür. Müftü Hacı Hafız Ziyai Efendi bu talebi kabul ederek 10 Aralık 1918'de kongreye temsilci göndermeleri için bütün kasaba ve köylere beyanname göndermiştir. Nitekim Meclis-i Milli belirtilen tarihte Müftü Hacı Hafız Ziyai Efendi ve Öğretmen Mehmet Remzi (Okan) Bey'in öncülüğünde yaklaşık 200 kişinin katıldığı Lefkoşa'da Müftü'nün konağında

¹⁹ The National Archives (TNA), Colonial Office (CO) 926/174, p.2.

²⁰ Şükrü Sina Gürel, *Kıbrıs Tarihi 1878-1960- Kolonyalizm Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, İmge Kitabevi, Ankara, 2020, s.161.

toplanmıştır²¹. İki gün süren görüşmelerde adanın eski sahibi Osmanlı Devleti'ne iadesi ve Paris'te toplanacak konferansa Kıbrıslı Türkler adına Hacı Hafız Ziyai Efendi'nin temsilci olarak gönderilmesi kararları alınmıştır. Ayrıca toplantıda Türk toplumunun haklarının korunması maksadıyla meclis tarafından Türkiye'ye bir heyet de gönderilecekti²². Fakat Sömürge Yönetiminin Paris'e gidecek temsilcilere izin vermemesi²³ Kıbrıslı Türkler artık Enosis ile mücadelede İngilizlere güvenilemeyeceğini göstermekle kalmadığı gibi ilişkilerdeki gerginliği daha da artırıp arayışa ivme kazandırmıştır. Kongre Türk cemaat liderlerinin geleceğe dair sorular sorması ve toplumsal arayış açısından cevapların tartışıldığı bir platform olmuştur. Zira Anadolu'daki Milli Mücadelenin mihenk aşamaları olan Erzurum ve Sivas kongrelerinin tarihleri düşünüldüğünde meclis toplayarak burada mevcut konumları ve geleceğe yönelik durum değerlendirmesi yapmaları ada Türklüğünün ilk örgütlü seslendirilişin mücadelesini göstermesi bakımından önem taşımıştır.

1- Kıbrıs'ta Kemalist Kimliğin Ortaya Çıkışı ve Evkaf Güdümlü Muhalefetin Kurumsallaşması

İttihat Terakki Cemiyeti'nin Kıbrıs'ta bir şubesi konumundaki Hürriyet ve Terakki kulübü üyelerinden Dr. M. Esat, Dr. Behiç ve Hasan Karabardak'ın Sömürge Yönetimi tarafından 1919 baharında "*Türkçü ve İslamcı bir isyan hazırlığında olup Magosa'da tutuklu bulunan Osmanlı savaşı esirlerini kurtarmayı planladıkları*" gerekçesiyle tutuklanarak Girne Kalesi'ne hapsedilmiştir²⁴. Kıbrıs Türk tarihinde bu tür örneklerin sayısı elbette artırılabilirdi. Buradan hareketle aydınlar arasında bir Türklük bilincinin giderek geliştiği anlaşılmaktadır. Fakat aydınların 'Osmanlı' ve 'Müslüman' kimliklerinden farklılaşmaları Kıbrıs'ın kendine özgü koşullarından ötürü kolay değildi. Enosis'ten dolayı adanın Osmanlı geçmişi ve kimliğini reddetmek Türklerin ada üzerinde var olma haklarını yadsımak anlamına gelebilirdi. İşte bu nedenle Anadolu'da Osmanlı-İslam kimliğini bir kenara iterek "Türklük"ü ön plana çıkaran yeni bir ulus-devlet kurulduktan sonra bile Türk cemaatinin Osmanlı-Müslüman kimliğini bir süre koruduğu ve özellikle 1920'li yıllarda kendilerini "Türk" olarak – o da

²¹ Korkut, *age.*, s.29-31.

²² Harid Fedai, "Bir Yıldönümü: 11 Aralık 1918", *Yeni Kıbrıs*, Ocak 1985.; Sabahattin İsmail, Ergin Birinci, *Kıbrıslı Türklerin Varoluş Savaşımında İki Ulusal Kongre: Meclis-i Milli (1918)- Milli Kongre (1931)*, Cyrep, Lefkoşa, 1987, s.12-66.

²³ Korkut, *age.*, s.29-31.

²⁴ Samani, *age.*, s.24.

İslam’la Türklüğü özdeşleştirme yolu ile - tanımlamaya başladıklarını ifade etmek mümkündür.

İngiltere için Kıbrıs’ta geçerli olan tehlike 1920’li yıllarda Türk ulusal kimliğiyle kendini bulmuş, dünyada saygın ve antiemperyalist savaşın bayraktarlığını yapar konuma gelmiş Kemalizmin izleyicisi olan buradaki Türklerin varlığı düşünülünce eskisinden daha olası bir tehlikeydi. Yani bir yanda her koşulda Enosis’e karşı direneceklerini ortaya koyup diğer yandan da Mustafa Kemal Paşa’nın başlattığı modernleşme ve uluslaşma sürecini benimseyerek o günlerin konjonktörünün de kazandırdığı ivmeyle filizlenen Kemalist, modern, Müslüman bir cemaati çağdaş ulusal bir topluma evrilme hedefinde olan Kemalist Kıbrıslı Türk kimliği, İngiliz sömürge çıkarları için gerçek ve somut bir tehlike haline gelmişti. Başka bir ifadeyle Türk cemaatinin çok kısa bir süre sonra arayışı Mustafa Kemal Paşa’nın liderliğinde Anadolu’da başlayan İstiklâl Savaşı’na başından beri destek olunarak, onunla özdeşleşerek ve zafer sonunda onun modernist atılımlarını takip ederek Kemalist Türkiye’yi benimsemekle sonuçlanacaktı. Bundan böyle Türkler bir yandan Enosis’e diğer yandan da İngiliz Sömürgecilğine karşı vereceği savaşımın yanında bir de yeni Türk devletine “*Kıbrıs davasını benimsetme*” gayretinde olacaktı. Bu arada söz konusu etnik farklılaşma sürecinde İngiliz Sömürge politikasının oynadığı önemli rol de göz önünde bulundurulmalıydı.

İngiliz sömürge politikaları, adadaki etnik çeşitliliği dönem dönem birbirlerine karşı kullanmıştır. Dolayısıyla bu duruma bağlı olacak şekilde milliyetçilik akımlarının gelişimi hızlanmıştır. Bilhassa Kıbrıs Türk milliyetçiliği İngiliz ve Rum faaliyetlerinden derinden etkilenmiştir. İngiltere sömürgelerindeki egemenliğini sürekli kılmaya, sömürge devlet mekanizmasını işler hale getirmeye ve sömürgeadaki farklı etnisiteye sahip toplumları denetim altına almak suretiyle otoritesini korumaya yönelik politik çözümler üretmiştir. Zikredilen politikalar çoğunlukla “*böl ve yönet*” stratejisini ölçüt almıştır. Bu çerçevede İngiltere, farklı kültürel, etnik ve dini inançlardan mürekkep nüfus yapısıyla Kıbrıs’ta sömürge politikalarını kolayca uygulayabileceği bir sosyal yapı bulmuştur²⁵.

İstiklâl Savaşı’nın başarıyla sonuçlanmasından sonra Anadolu’da çağdaş Türk devletinin kurulması Kıbrıs Türklerini manen rahatlatmıştır. Artık Rumların Elenizmi ile Sömürge Yönetimi arasındaki kısır döngüden çıkarak kendi ulusal bilinçlerini geliştirme olanakları belirmişti. Buna göre

²⁵ Samani, age., s.26-27.

adadaki Türk basını ve cemiyetler Anadolu'daki mücadeleye destek olurken aynı zamanda Kıbrıs Türkleri içindeki sosyal ve siyasi denklemi Türkiye'deki yeni sisteme entegre etmeye çalışmıştır. Böylece Türkler arasında Evkafçılara karşı Kemalistler olarak adlandırılan inkılâpçılar yoğun bir teveccühe mazhar olmaya başlamıştır. Dolayısıyla Enosis hareketinin karşısında yeni bir milliyetçilik anlayışı ortaya çıkmıştır. Söz, Doğru Yol ve Vatan milliyetçilik akımını ilke edinen yayınlar yapıyordu²⁶. Mevcut yoğunlaşma zaman içerisinde daha somut bir raddeye erişmiştir. Bu amaçla kurulan Kıbrıs Türk Cemaat-i İslamiyesi, Evkafçılarla Kemalistler arasında *Osmanlı-Türk* sentezi konusunda mutabık kalmıştı. Bu tesis edilen teşkilata bir de ana tüzük hazırlanmıştır. Evkaf ve Müftülük başta olmak üzere Türk cemaat davalarından oluşan tüzük, Sömürge Yönetimine sunulmuştur. Kıbrıs Antlaşmasının Osmanlı Padişahına tanımış olduğu cemaat üstü hakları Lozan Antlaşması ile ortadan kaldırıldıktan sonra Kıbrıs Türkleri doğal olarak bu hakların doğrudan doğruya Türk cemaatine devredilmesini talep etmiştir. Bu bağlamda Teşkilat ilk defa olarak bu beklentiyi bir hak olarak ileri sürmüştür. Bu haklar sekteye uğramış olsa da teşkilatın “yaktığı ateş” sönmemiştir²⁷. Bir başka ifadeyle Kıbrıs Türk Milli Mücadelesi bu yakılan ateş üzerinden gelişmiştir.

Kıbrıs'taki Türk basını adada Türk Konsolosluğunun 1925'de kurulmasından sonra Türkiye tarafından daha fazla yakından takip edilmiştir. Şöyle ki Milli Mücadele'nin Türk milleti açısından zaferle sonuçlanması ve yeni Türk devletinin kurulmasından sonra Kıbrıs'ta yaşamaya başlayan 150'liklerden Sait Molla²⁸ adada yaşadığı sürece buradaki Kemalistlerle çatışma halinde olmuştur. Aynı zamanda adaya geldiği ilk günlerde Kıbrıs'taki İngiliz yetkililerinden kendisinin Kıbrıs Kadısı²⁹ olarak atanması müracaatında bulunan Sait Molla özellikle Söz gazetesi sahibi Mehmet Remzi Bey ile çatışma halinde olmuştur. Bir yandan aleyhindeki yayınlara cevap verirken diğer taraftan Sömürge Yönetimi'ne mektuplar yazmıştır. Bunların yanında ada Türklerinin Kemalist inkılâpları özümseme girişimlerini de başarısız kılmaya çalışmıştır. Bunu gören Söz ise Sait Molla aleyhinde yayınlar yapmıştır. Onun İstanbul'dan kovulduğu, şapka inkılâbına karşı çıktığı halde kendisinin yurtdışında şapka taktığını ve

²⁶ Tamçelik, agm.

²⁷ Kıbrıs Türk Cemaat-i İslamiyesi 1924'te Avukat Midhat ve Avukat Esat beylerin liderliğinde adanın farklı yerlerinden katılım sağlayan temsilcilerin iştirakiyle Lefkoşa'da kurulmuştur. Korkut, *age.*, s.29-31.

²⁸ Sait Molla'nın Kıbrıs'taki faaliyetleri hakkında bkz. Mehmet Demiryürek, “Kıbrıs'ta Bir 150'lik: Sait Molla (1925-1930)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 19/57, Ankara, 2003, ss.1211-1238.

²⁹ TNA CO 67/216/3., 25 Ocak 1926.

İNGİLİZ SÖMÜRGE DÖNEMİNDE KIBRIS TÜRKLERİNDE BİR TOPLUMSAL
KİMLİK ARAYIŞI OLARAK “KEMALİST HAREKET” (1923-1950)

Türkiye’ye çok kötülükler yaptığını gazetesinin sütunlarına taşımıştır³⁰. Bu bağlamda Misak-ı Milli dışında kalan Türkler arasında Kıbrıslı Türkler genel olarak devrimleri tamamen kabul etmiş, yeniliklerin takipçisi olan ilk ve tek topluluk olmuştur. Türkler adanın idarî vaziyetinin verdiği imkânlar nispetinde Türkiye’de yaşanan inkılâpları toplumsal hayatında uygulamaya çalışmıştır. Türk cemaati, Türk abecesindeki yeni harfleri basın yayın unsurlarında ve okullarda uygulayarak kabul etmiş, *birkaçı ihtiyar ve adedi sınırlı olan eski kafalı* müstesna çok az kişi dışında çoğunluk şapka devrimine tâbi olmuştur³¹.

Örneğin Mehmet Remzi Bey, Söz gazetesi aracılığıyla cemaatinin sorunlarını gündeme taşıyarak şer’i mahkemeler ve miras hukukunun değişmesi ve yeniden düzenlenmesi için etkili yayınlar yapmıştır. Yeni harflerin Türkiye’de uygulanacağı haberi üzerine de harekete geçmiş ve adada da bu harflerin kabul edilmesi ve yerleşmesi için yoğun çalışmalar sarf etmiştir. Türkiye’de yeni harfler noktasında görevlendirilen Naşit Hakkı (Uluğ) Bey, Remzi Bey’in bu faaliyetlerini öğrendiğinde Mustafa Kemal Paşa’ya iletmiştir. Böylece yeni harflerin temini konusunda Mustafa Kemal Paşa, “*Söz gazetesinin siparişi de bizim tarafımızdan ödensin, Kıbrıs’ta Türk sesi sönmesin*”³² ifadelerini kullanarak adalı Türklerin bu konudaki çalışmalarını desteklemiştir. Nitekim Remzi Bey yeni hurufat konusunda Türkiye’den yardım talebinde de bulunmuş³³ ve bu istek Türkiye tarafından olumlu karşılanarak gazeteye matbaa harfleri gönderilmiştir³⁴. Daha sonra yeni harflerin kullanımına dair oluşan kamuoyu baskısı sonuç vermiş ve Müftü Hürremzâde Hakkı Efendi başkanlığında öğretmenler 15 Ağustos 1928’de Lefkoşa’da toplanmıştır. Kemalist devrimle kabul edilen Latin harflerinin uygulanması için girişimlerde bulunmuşlardı. İngiliz Yönetimi’nin tüm baskılarına karşın yeni harflerin kullanımı Türkiye’den daha hızlı bir şekilde Kıbrıs Türkleri arasında yaygınlık kazanmıştır³⁵.

³⁰ BCA, 30.10.0.0/106.695.35., 18.07.1925.; BCA, 30.10.0.0/106.695.47., 14.12.1925. Sait Molla’nın faaliyetleri ve beyanatları özellikle Söz ve Birlik gazetelerinin koleksiyonları incelendiğinde görülmektedir. Ayrıca daha önce ifade edildiği üzere Türk Konsolosluğu tarafından da bu kişinin faaliyetleri adı geçen gazeteler yoluyla takip edilmiştir.

³¹ BCA, 30.10.0.0/124.886.18., 14.05.1937.

³² Ali Nesim, *Batmayan Eğitim Güneşlerimiz*, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Lefkoşa, 1987, s.84.

³³ **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 30.1.0.0/10.59.6.,21.05.1927.,

³⁴ BCA, 30.10.0.0/83.548.2., 26.02.1929.

³⁵ Ali Nesim, “Kıbrıs Türklerinde Atatürk ve İlke ve İnkılâpları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 5/14 (Mart 1989), s.309-331.

Nitekim İngiltere bunun önlemlerini almakta gecikmemiştir. Sömürge çıkarlarını korumak, “Kemalist kimlik” hareketinin kökleşmesine ket vurmak yoluyla bir dizi önlemler almaya başlamıştır. Örneğin Türkiye Cumhuriyeti bayramlarında Türk okullarında Atatürk resimlerinin ve Türk bayraklarının asılması engellenmeye çalışılmış, Kemalist öğretmenler sürgün edilmeye başlanmış, fesi çıkartıp şapka giymeye başlayan devlet memurları yargıç ve polisler cezalandırılarak yerleri değiştirilmiş, Türkiye’deki gibi tekkelerin kapatılmasını talep edenler kara listeye alınmış, şeriat yasaları yerine Türkiye’deki gibi medeni yasa istekleri karşılıksız bırakılmıştır³⁶.

Ancak alınan bu önlemler görülebileceği gibi otoriter korkutmaya dayalı önlemler niteliğindedir. Bunun için İngiliz yönetimi bunları çok daha etkili, köklü, kurumsallığa dayalı önlemlerle tamamlamıştır. Ortaya Türk cemaatinin en küçük birimlerine kadar ulaşan, çok güçlü bir Evkaf yapısı inşa edilmiştir. Türk cemaatinin en temel kurumu niteliğindeki Evkaf’ın sahip olduğu kaynaklar İngilizci, sömürgeci amaçlarla kullanılarak Kemalistlerin karşısına çıkarılmıştır. Böylece Kemalist, yenilikçi, Türkiye’ye bağlı ideolojik harekete karşı İngilizci, gelenekçi, Evkafçı otoriter liderlik inşa edilmiştir. Adadaki İngiliz çıkarlarını korumak bunun için de Müslüman Türk toplumu geleneksel yapısı içinde tutarak öncelikle ve özellikle ulusal bilinçlenmesini güçleştirerek sömürgeci karşıtı bir çizgiye gelmesini önlemek misyonuyla Türkler içinde bazı unsurlar bularak Evkaf otoritesine dayalı liderlik oluşturan İngiltere, klasik böl-yönet politikasını Evkaf kurumunu stratejik bir araç olarak kullanarak Türkler arasında uygulamaya koymuştur³⁷.

Evkaf 1928’de Kraliyet Fermanı ile resmen sömürge kurumu statüsü kazanmıştır. Evkaf’ın aynı zamanda mütevellî tayin ve azil yetkilerini de uhdesinde bulundurması kurumu çok daha güçlü bir konuma getirmiştir. Bir tür sömürge mekanizması Kıbrıs’ın somut koşullarında Evkaf kaynaklarıyla Müslüman Türk Evkaf Müdürü kullanılarak oluşturulmuştur. Bu müdür elindeki kaynaklar ve yetkiler düşünüldüğünde büyük iktidar sahibiydi. Bu erkin en zayıf noktası ise Sömürge Yönetimine olan bağımlılığı idi. Çünkü

³⁶ Kıbrıs’ta Türk devrimlerinin uygulanması hakkında geniş bilgi için bkz. Reşat Akar, **Atatürkçü Kıbrıs Türkleri**, Veb Ofset, İstanbul, 1981, s.25.

³⁷ Ashında İngiltere’nin adayı ilhak ettiği 1914 yılına kadar süren bu yönetim sistemindeki ilk önemli değişiklik 1915 yılında yayınlanan bir Kral Fermanı ile yapılmıştı. Fermana göre Osmanlı Devletinin Kıbrıs Vakıfları ile bağı tamamen koparılmış ve onun atama yetkisi de krallığa devredilmiştir. Bundan böyle Müdürlük görevi Murahhasça yapılmaya devam edecekti. Ama bu murahhası atayacak olan artık İngiltere idi. Bu değişiklik daha önce anılan ve 1925 yılında önemli ivme kazandığı vurgulanan Kemalist-İngiliz ilişkilerinin çatıştığı zeminde 1928 yılında yeni bir kraliyet Fermanı ile de pekiştirilmiştir. Salih Egemen, **Kıbrıslı Türkler Arasında Siyasal Liderlik**, Ateş Matbaacılık, Lefkoşa, 2006, s.95-100.

İNGİLİZ SÖMÜRGE DÖNEMİNDE KIBRIS TÜRKLERİNDE BİR TOPLUMSAL
KİMLİK ARAYIŞI OLARAK “KEMALİST HAREKET” (1923-1950)

Sömürge Yönetimi, müdürü dilediği zaman görevden alabiliyordu. Elbette Evkaf'ın kaynakları sadece toprakla sınırlı değildi. Aynı zamanda Lefkoşa ve diğer kentlerde yüzlerce işyeri ve ev gibi değerli emlakın ve üstelik Evkaf Sandığı adı verilen bir *İslam Bankası* niteliğiyle büyük nakit paranın da sahibiydi³⁸. İşte 1925'te Kemalist akımı dizginlemek kiteselleşmesini önlemek ve emperyalist çıkarlara hizmet etmek amacıyla başına tarihte bilinen adıyla *yüzde 100 İngiliz yanlısı, eski Türk Paşası zihniyetine sahip ve her türlü makamı kendine çeken “Sir Münür”*ün getirildiği Evkaf'ın kaynakları bunlardı³⁹. Başka bir ifadeyle adada Türk cemaatine mali destek sağlayabilecek tek kurum Evkaf İdaresi idi. Ancak Evkaf Lozan Antlaşması'na aykırı olarak atanmış Evkaf murahhası Münir Bey'in aracılığıyla İngiltere Kralı adına kabul ettirilmişti. Diğer yandan Sömürge Yönetimi, Kilise hiyerarşisi ve emlakına karşı herhangi bir müdahalede bulunmamıştı⁴⁰. Kilisenin malları Rum halkı tarafından belirlenen heyetle ve özerk bir yapıyla yönetildiği halde Evkaf İdaresi, Sömürge Yönetiminin tayin ettiği birer İngiliz ve Kıbrıslı Türk memurla idare edilmiştir⁴¹.

Yukarıda ifade edilen koşullar altında Kemalist hareket önce adanın tek büyük kenti konumundaki Lefkoşa'da filizlenmiştir. Bunun öncülüğünü ise doğal olarak eşraf yapmıştır. Dolayısıyla Sir Münür'ün dizginlemekle görevli olduğu ilk unsur eşrafi oluşturan kişilerdi. Bu hiç de zor sayılmazdı. Çünkü Sir Münür'e eşraftan kişileri adamı konumuna getirmesi için çok büyük olanaklar sağlanmıştı. Bu noktada Sir Münür'ün elinde iki kaynak vardı. Birincisi geçim kaynağı önemli ölçüde vakıf mallarının tayin ve azil

³⁸ Mustafa Haşim Altan, **Belgelerle Kıbrıs Türk Vakıflar Tarihi**, Kıbrıs Vakıflar İdaresi Yayınları, Lefkoşa, 1986, s.121.

³⁹ **TNA CO**, 67/247/13. İngilizler tarafından Koloni'nin Türk nüfusunun lideri olarak tanımlanan Münür Bey'in İngiliz Hükümetine iyi hizmetlerde bulunduğu dile getirilmiştir. 1906 yılında Kıbrıs Mülkiye Memurluğuna girmiştir. 1920'de Hazine'de Sayman Muavinliği yapmıştır. Daha sonra hukuk okumak için İngiltere'ye gitmiş ve 1922'de Baro'ya çağırılmıştır. 1923'te geçici olarak Bölge Mahkemesi Yargıcı olarak atanmıştır. 1926'da Yasama Konseyi üyeliğine seçilmiştir. 1926'da İcranın ek üyesi (bir memuru) olarak atanmış ancak 1929'da yıllık 600 sterlinlik bir maaşla Evkaf Müdürlüğü ve ayrıca yıllık 200 sterlin ilave ücret ile Evkaf Türk Delegeşi olarak görev yaptığı için istifa etmesi istenmiştir. Fakat Sömürge Yönetimi 1929'un sonunda Kıbrıs'ta karakter, deneyim ve yetenek bakımından onunla karşılaştırılabilecek başka kimse olmadığı gerekçesiyle istifa ettiği görevine yeniden atamıştır. 1928'de Kral ile kişisel görüşme gerçekleştirmiş ve 1931'de kendisine İngiliz İmparatorluğu Nişanı verilmiştir.

⁴⁰ **BCA**, 30.10.0.0/124.886.14.,04.05.1936.

⁴¹ **BCA**, 30.10.0.0/124.886.14.,04.05.1936.; Kıbrıs hukuken Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyetinde bulunduğu zamanlarda Kıbrıs Müftüsü ve Kadısı ile Evkaf Müdürü, İstanbul Hükümeti tarafından tayin edilmekte ve maaşları Kıbrıs bütçesinden karşılanmaktadır. Ancak 1927 yılında Kıbrıs Valisi olan Ronald Storrs, Kadılık ve Müftülük makamlarını ilga etmiştir. İngiliz sömürge hükümeti, Rumların ruhanî reislerine hükümetçe maaş verilmediği halde Türk müftüsü ve kadısına Kıbrıs bütçesinden tahsisat verildiğini belirterek, bu durumun iki topluma eşit muamele edilmesi koşulunu zedelediği için kaldırıldığını açıklamıştır **BCA**, 30.10.0.0/124.886.18., 14.05.1937.

yetkisini elinde bulundurması; ikincisi de yine geçim kaynağının ikinci boyutunu oluşturan devlet memuriyeti konusundaki yetkisiydi. Başka bir ifadeyle Sir Münür İngiltere'nin Türk toplumuyla ilgili görevlendirdiği bir isimdi. Dolayısıyla kimlerin memuriyete alınacağı, kimlerin sürgüne gönderileceği, işten atılacağı ya da terfi ettirileceği konusunda Sömürge Yönetimi'nin danışacağı ilk ve tek isimdi. Nitekim bu gerçeği genç Rauf Raif Denктаş yıllar sonra Halkın Sesi gazetesinin 18 Mart 1948 tarihli nüshasında Sömürge Yönetimi ile Sir Münür arasındaki ilişkilere değindiği bir yazısında “*Kabile Reisi’ni dinle ve ona göre hareket et*” politikası olarak tarif edecekti⁴².

2- 1930 Seçimleri ve Kemalist “Dalga”nın Yükselişi

Kemalist ulusalcılarla İngilizci Evkafçıların en temel ideolojik söylem ayrımları ait olunan toplumu tanımlamada kendini göstermiştir. Özellikle 1920’li yıllarda Kemalizmin ödünsüz savunuculuğu yapan Doğru Yol ve daha sonraki ismiyle Söz gazetesi Türk toplumunu “*Kıbrıs Türk Cemaati*” olarak tanımlamıştır. Oysa İngilizci Evkafçıların savunuculuğunu yapan Hakikat gazetesine göre buradaki toplum bir “*İslam ahalisi*”dir. Hatta çoğu zaman üstü kapalı biçimde de olsa inşa edilmek istenen kimliğin “*Müslüman İngiliz*” kimliği olduğu görülmektedir. Hakikat’ın Kemalistlere mesajı da bu doğrultuydu: Ahalinin varoluş yolu İngiliz yönetimine daha önce yapıldığı gibi geleneksel sadakatten geçmekte; hükümetle samimi ve “*pürüzsüz işbirliği*”ne devam etmeliydi. Bu yüzden Türk kimliğine sarılan Kemalistleri, “yanlış yol”dan “Doğru Yol”a davet etmekteydi⁴³.

Bir başka anlatımla İngilizciler, Kemalistlere Türk kimliğinden vazgeçip kendileri gibi İngilizlerle işbirliği öneriyordu. Oysa bu davete Kemalistlerin yanıtı oldukça açıktı. Var olmak için modernleşmek, Türk kimliğine sahip çıkıp Kemalist reformları uygulamak bu anlamda Türkiye’ye sadakat göstermek gerekiyordu⁴⁴. Keza Konsolos Asaf Bey’in desteği ile Kemalist hareket daha fazla taraftar bulmaya başlamıştı. Türk konsolosluğunda ulusal bayram ve milli günlerin kutlanması ada Türkleri arasında yeni heyecanları ortaya çıkarmıştır⁴⁵. Cumhuriyetin ilk on yılı Kıbrıs’ta Türk cemaatinin liderler bazında Kemalistler ve İngiliz işbirlikçisi Evkafçılar arasındaki kamplaşmanın da derinleştiği bir dönem olmuştur.

⁴² Egemen, *age.*, s.103.

⁴³ Altan, *age.*, s.737.

⁴⁴ Egemen, *age.*, s.118.

⁴⁵ İsmail-Birinci, *age.*, s.103.

Artık cemaat içerisinde iki farklı grup vardı: Kemalistler ve Evkafçılar. Bu ideolojik ayrılık özellikle 1930 Kavanin seçimlerinde daha da perçinleşecektir. İki taraf 1920’li yılların son bulup 1930’lu yılların başladığı ilk yılda Sömürge Yönetim mekanizmasının temel çarklarından olan konsey ve buradaki dengelerle adayı yöneten İngiltere için bu dengelerin bozulmaması gerekiyordu. Bunun yolu da belliydi. Türklerin seçeceği üç üye de İngilizci olmalıydı. Kavanin Meclisi seçimleri 15 Ekim 1930’da Türk cemaati içerisinde Kemalist ve Evkafçılar arasında oldukça çekişmeli geçen bir seçime sahne olmuştur. Kemalistlerin liderliğini Mısırlızade Necati (Özkan) Bey yapmıştır. Evkafçıların önderi ise Evkaf Müdürü, Yasama ve Yürütme Meclisi üyesi Mehmet Münir Bey idi. Kıbrıs Valisi Sir Ronald Storrs⁴⁶ bu iki siyasi yaklaşımdan Mehmet Münir tarafına destek vermiştir. Ne var ki seçim sonuçları hesapları alt üst etti. Sömürge Yönetiminin adayı Evkaf Müdürü Sir Münür, Kemalistlerin adayı Necati Mısırlızade karşısında seçimi kaybetmiştir. Bu sonuç, sömürge yönetimi için büyük sürprizdi. Vali Storrs sonuçlara o kadar kızmıştır ki anılarında Özkan’a atfen “*küçük Türk*”, “*On üçüncü Rum*” gibi sıfatlar kullanmıştır⁴⁷. Valinin açıkça desteğini verdiği Evkafçılara rağmen seçimi Kemalistler kazanmıştır. Böylece Lefkoşa-Girne kazalarının temsilciliğini Özkan yapacaktı⁴⁸. Diğer kazanan iki temsilci ise Kemalist Mehmet Zekâ ve Evkafçı Eyyüp Necmettin olmuştur⁴⁹. Sömürge Yönetimi bu yenilgiyi adadaki Türk Konsolos Asaf Bey’in⁵⁰ de etkisiyle ortaya çıkan “*Kemalist dalga*”ya⁵¹ bağlamıştır. Her şeye rağmen İngilizler Sir Münir’i adadaki Müslümanların temsilcisi olarak tanımaya devam etmiştir. Çünkü adadaki en donanımlı ve İngiliz çıkarlarına hizmet edebilecek Müslüman bir idareci olarak Münir Bey görülmekteydi⁵².

Türk cemaatinin ezici çoğunluğunun bu ulusal kavgada hakları geri alma ve varlığını koruma savaşımında Kemalistlerin yanında yer alması cesaret ve umut verici olmuştur. Bu sırada cemaatin düşünce kesimi de nüfuzunu Kemalistlerden yana kullanmıştır. Lise öğrencileri Kemalistlerin birer “*militanı*” gibi köylerde ve kentlerde aydınlatıcı faaliyetlerde

⁴⁶ Storrs, 1926-1932 yılları arasında Kıbrıs’ta valilik yapmıştır.

⁴⁷ Sir Ronald Storrs, *The Memoirs of Sir Ronald Storrs*, G.P.Putnam's Sons, New York, 1937, p.532.

⁴⁸ Kemalist liderlerden M. Necati Özkan’ın meclis üyeliğine seçilmesi ve hayatı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ergin Birinci, *M. Necati Özkan, I*, Derleyen: Ahmet Necati Özkan, Denetleyen: İsmail Bozkurt, Necati Özkan Vakfı Yayınları, Lefkoşa, 1997, s.116 vd.

⁴⁹ Egemen, *age.*, s.118-120.

⁵⁰ Storrs, *age.*, p.531.

⁵¹ TNA CO 67/247/13.

⁵² TNA CO 67/247/13.

bulunmuştur. Zira bu gerçek Sir Münir'ün 1930 yılında son kez yapılan Yasama Konseyi seçimlerini Kemalîst öğretmen ve lise öğrencilerinin desteklediği Özkan karşısında kaybetmesinden de anlaşılabilir. Çünkü Kemalîst hareket bir ideolojik akım olarak öncelikle eğitim kurumları yoluyla gelişmiştir. Bütün çabalara ve alınan önlemlere rağmen Sir Münür'ün dizginlemekte ve kendi adamları konumuna getirmekte çok zorlandığı kişiler Kemalîst ilkököl öğretmenleri idi⁵³. Elbette bu seçim yenilgisinin başka nedenleri de olabilir. Ancak öğretmenlerin karşı tarafı desteği temel nedenlerin başında gelmektedir. Çünkü dönem, Vali Storrs'un anılarında vurguladığı gibi öğretmenler köylerdeki tek okumuş kimselerdi. Bu nedenle de *siyasal ajan* olarak kentte oturan siyasilerin karşısında vazgeçilmez bir unsurdu⁵⁴. Zaten Sir Münür de bunun farkına varmıştı ki kendisine sadakat göstermeyen öğretmen kitlesine karşı önlem almakta gecikmemişti. Buna göre seçimleri izleyen günlerde 370 ilkököl öğretmenin görevine son verilip bu köylerdeki okullar kapatılmıştır. Çünkü İngiliz Sömürge Kurumu olarak ortaya çıkan Evkaf İdaresi eşrafın yanında din, yargı ve eğitim gibi konularda da Evkaf Müdürü'nün nüfuzundaydı. 1928'deki Kral Fermanına göre Müftülüğün yerine Evkaf Müdürlüğüne bağlı Fetva Eminliği makamı kurulmuştur. Başka bir ifadeyle Şeri Mahkemeler ve eğitim de Evkaf'a bağımlı kurumlara dönüştürülmüştü. Dolayısıyla bu kurumlardan özellikle eğitimin konumu gereği çok önemliydi. İşte bu yüzden Kemalîstlerin köy temsilcileri cezalandırılmış ve Kemalîzmin köylerdeki tasfiyesi amaçlanmıştır⁵⁵.

Sir Münür'ün seçim yenilgisinde ortaya çıkan sonuçla Vali Storrs'un da anılarında⁵⁶ vurguladığı gibi yönetimin dengelerini bozabilecek kadar güçlenen Kemalîst hareket seçimlerin hemen sonrasında Özkan ve arkadaşlarının öncülüğünde örgütlenip somut toplumsal-siyasal talepleri olan örgütlü bir liderliğin ana halkasını oluşturmuştur. Bu halkanın adı ise 1 Mayıs 1931'de adanın her yanından gelen Kemalîst temsilcilerin katılımıyla gerçekleşen Meclis-i Milli Kongresi idi. Ayrıca toplum içinde genç bir avukat olarak kendine özgü fikirleri, cesur ve atak davranışları, gözü pek karakteri ve ilerici görüşleriyle dikkat çekmeye başlayan Mehmet Rifat (Con Rifat) Bey'in de Kemalîst liderlerin yanında yer alması moral gücü

⁵³ Nesim, *age.*, s.25.

⁵⁴ Storrs, *age.*, p.531-532.

⁵⁵ Sömürge Yönetiminin eğitime yönelik cezalandırıcı faaliyetleri ayrı başlık altında değerlendirilip ele alınacaktır.

⁵⁶ Storrs, *age.*, p.531-532.

getirmiştir. Nitekim Mehmet Rifat'ın 11 Nisan 1931'te yayınlamaya başladığı haftalık *Masum Millet* gazetesiyle Kemalistler nezdinde yeni bir soluk getirerek dâhil olması Evkafçılara ve işbirlikçilere karşı girişilen mücadelede etkili bir güç unsuru olmuştur. Gazete yayın hayatına başlar başlamaz Sömürge Yönetimi ve onun işbirlikçilerine karşı sert eleştirilerde bulunmuştur. Con Rifat seçim galibiyetini “*hükümetin suratında patlayan onu hizaya getirecek nitelikte ilk güçlü şamarımız*” ifadeleriyle kazanılan zaferinin önemini vurgulamıştır⁵⁷.

3- Kemalistlerin Meclis-i Milli Kongresi'ni Düzenlemesi (1 Mayıs 1931)

Kemalist düşünceye sahip liderler Kavanin Meclisi seçimlerini kazandıktan sonra kendilerine karşı açıktan tutum sergileyen Vali Storrs ve Sömürge Yönetiminin işbirlikçileri karşısında örgütlü ve güçlü yeni bir demokratik hamleye başvurmaya karar vermiştir. Zira bu mücadele yasal ve demokratik bir düzlemde sürdürülmeliydi. Buna göre halkın temsilcilerinden oluşan bir Milli Kongre toplanmalıydı. Bu bağlamda kongrenin yapılması için Kavanin Meclisi ve Kemalist hareketin lideri Özkan sorumluluk aldı. Nitekim kendi imzasını taşıyan 20 Nisan 1931 tarihli çağrıda 1 Mayıs 1931'de Lefkoşa'da kendi konutunda gerçekleşecek kongreye Kıbrıs'ın her tarafından gelecek temsilcilerin katılması çağrısı yapılmıştı⁵⁸.

Vali Storrs, kongrenin toplanacağı haberi üzerine Özkan ve diğer Kemalist liderleri daha sıkı takibat altına almıştır. Onların köyleri dolaşmasını “*ulusal Türk duygularını körükleyen*” faaliyetlerini daha yakından izlemeye başlamıştır. Özkan'ın davetine uyan halk temsilcileri, temsilcisi oldukları birimlerden aldıkları ve onları temsil yetkisini gösteren imzalı yazılı belgelerle 1 Mayıs'ta Lefkoşa'ya gelmiştir. Kongreye yaklaşık 200 civarında temsilci katılmıştır. Yaklaşık altı saat süren kongrede cemaatin meseleleri, Enosis tartışmaları, gündeme alınmış ve alınan kararları uygulamak üzere demokratik yöntemle dokuz kişilik bir Merkezi Heyet ve Müftü seçimi yapılmıştır⁵⁹.

Kongrenin başlıca talepleri; Türk cemaatinin Kemalist çizgide modernleşmesi önüne çekilen Evkaf setinin kaldırılmasıdır. Buna göre Evkaf yönetimi Kıbrıslı Türklerin seçilmiş temsilcilerine devredilmeli, dinin

⁵⁷ Mehmet Rifat Bey ve gazetesine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Harid Fedai, **Kıbrıs'ta Masum Millet Olayı**, KKTC Turizm ve Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1986, s.15.

⁵⁸ **Söz**, 23 Nisan 1931, S 485.

⁵⁹ **Söz**, 7 Mayıs 1931, S 486; **Hakikat**, 9 Mayıs 1931, S 480.

yobazlık aracı haline gelmemesi için müftülük makamı yeniden kurulmalı ve müftü seçimle işbaşına gelmeli, Şer'i mahkemelerle eğitim kurumları Evkaf vesayetinden kurtarılmalıydı⁶⁰. Kongrede alınan kararların uygulanmasını izleyecek ve üç yıl sonra yapılacak ikinci kongreye kadar Kemalist hareket adına yetkili olacak ilk siyasal liderlik kadrosu anlamına gelen dokuz kişilik bir Merkez Komitesi seçilmişti⁶¹. Bu dokuz kişiden beşinin avukat, üçünün tıp doktoru ve birinin de Sir Münür ile ilişkileri iyi olmayan tanınmış eşraf ailelerinden birine mensup olup milletvekili seçilen Özkan'ın olması anlamlıydı. Burada dikkat edileceği üzere Kemalist liderlik kadrosu geçim kaynağı açısından nispeten Evkaf hiyerarşisinin ipoteğinde olmayan meslek sahiplerinden seçilmiştir. Sömürge Yönetimi on üç yıl önce Meclis-i Milli'de yaptığı gibi Milli Kongre'de ilan edilen kararları da kabul etmiş değildi. Akabinde Rum liderliğinin çıkardığı 1931 isyanını bahane ederek Türklerin de milli simgelerini sergilemesini ve siyasal örgütlenmesini engellemiştir. Böylece Kemalist hareketi, örgütlü bir siyasal liderliğe dönüştüğü ilk aylarda yasaklayıp dağıtarak Evkaf'ı tek siyasal kurum ve onun başındaki Sir Münür'ü de Türklerin resmi yasal tek siyasal lideri haline getirmiştir. Türkler adına siyasal platformda yasal olarak yalnızca Sir Münür'ün bırakılması, deyim yerindeyse kendisine *dikensiz gül bahçesi* hazırlanması elbette ki Kemalist hareketin ve ideolojinin toplumdaki tasfiyesi anlamına gelmezdi. Ancak 1940'lı yılların ortalarına kadar Kemalist hareketin örgütlü bir liderliğe dönüşmesini engellemiştir. Gerçekten de Meclis-i Milli ile liderlik kadrosuna seçilen Merkez Komitesi üyeleri başta olmak üzere Kemalist hareket içinde olan pek çok insan bu dönemde baskılara dayanamayıp ya Türkiye'ye göç etmek ya da koşulların elverdiği güne kadar faaliyetleri gizli olarak sürdürmek veyahut Sir Münür saflarına geçmek gibi tercihlerde bulunmuştur⁶².

4- Sömürge Yönetimi'nin Kemalist Türk Eğitimini Cezalandırması

Kemalist hareket 1930 seçimleri ile yükselmeye başladığı ve Milli Kongre ile örgütsel gücünü pekiştirdiği bir dönemde Rumların 1931 İsyanı sonucunda Sömürge Yönetimi tarafından hiç hak etmediği şekilde cezalandırılmıştır. İsyanı bizzat katılan Rum öğretmenleri mahkeme huzurunda yargılama kararıyla; Kemalist Türk öğretmenlerin ise “*sudan*

⁶⁰ *Söz*, 7 Mayıs 1931, S 486.

⁶¹ *Söz*, 7 Mayıs 1931, S 486; *Hakikat*, 9 Mayıs 193, S 480.

⁶² Egemen, *age.*, s.122-123.

sebeplerle ve idarî kararlarla” görevlerinden uzaklaştırıldığı bu dönemde Türk cemaatinin eğitimi derin yaralar almıştır⁶³.

Kavanin Meclisi Üyesi Necati Özkan’ın Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Müsteşarı Kemal Gedeleş’e göndermiş olduğu Kıbrıs ve Kıbrıslı Türkler hakkında verdiği bilgiler Müsteşar tarafından değerlendirilerek Hariciye Vekâleti’ne iletilmiştir. Burada adadaki Türklerin eğitimine yönelik analizler ve gözlemler dile getirilmiştir. Ada idaresinde bulunan Özkan’ın hem milletvekili hem de Kemalist bir lider olması onun raporda verdiği bilgilerin önem derecesini artırmaktadır. Bu bağlamda Özkan’ın ele aldığı rapora dair Müsteşar şu tespitleri yapmaktaydı⁶⁴:

Baskı döneminin zorlukları ve adadaki sosyo-iktisadi yapıya dair gerçekleri ele alan raporda Rumların her yıl okullarını artırdığı belirtilirken Türk okullarının ise giderek azaldığına vurgu yapılmıştır. Buna göre 1935’de 42, 1936’da ise 39 Türk okulu kapatılmıştır. Sömürge Yönetiminin Rumların okullarına pek müdahale etmediği halde Türkler için adanın tek lisesi olan okula çok fazla karıştığı belirtilmiştir. Bu müdahale ise adadaki tek Türk Lisesi’ni *kolej* statüsüne dönüştürmek ve başına İngiliz uyruklu bir müdür atamak şeklinde tezahür etmiştir⁶⁵.

Adada 1935 yılı verilerine göre Türklere ait 263 adet ilkokul mevcuttu. Rapora göre daha önce bu okulların sayısı çok yüksekti. 1931’den sonra 100’den fazla okul kapatılmış ve öğretmen açığa alınmıştır. 1937’ye gelindiğinde zorla kapatılan Türk okullarının sayısı 121’e, işine son verilen öğretmenlerin sayısı ise 119’a ulaşmıştır. Bu okullarda 4.788’i erkek ve 3.174’ü kız olmak üzere toplam 7.962 öğrenci eğitim almıştı. Sömürge Yönetimi kapanan Türk okullarını şu gerekçeyle açıklamaktaydı: “... Adadaki Türk nüfusunun genel nüfusun beşte biri oranına denk geldiğini belirterek toplanan maarif vergisinden Türk okullarına ayrılan miktarın beşte birinden fazla olamayacağını aksi takdirde bu duruma Rumların itiraz edeceğini ve Kıbrıs’ta bulunan etnik unsurlar arasında “eşit muamele yapılmadığı” gerekçesiyle şiddetli protestoya maruz kalınacağını belirtmiştir. Hâlbuki Türkler, ada nüfusunun beşte birine karşılık gelseler de genel emlak dörtte birine sahipti. Maarif vergisi ise emlak üzerinden tahsil

⁶³ BCA, 30.10.0.0/124.886.14.,04-05.11.1936.

⁶⁴ BCA, 30.10.0.0/124.886.14.,04-05.11.1936.

⁶⁵ BCA, 30.10.0.0/124.886.14.,04-05.11.1936.

edildiğinden miktarın kendi nüfuslarına göre fazla olmadığını belirten Türkler” İngiliz yönetimi ile karşı karşıya gelmekteydi⁶⁶.

Sömürge Yönetiminin icraatlarının olumsuz bir başka neticesi ise adanın geneline dağılmış Türk köylerinin nüfusunun az olmasından dolayı birçok köy okulunun kapanmak zorunda kalmış olmasıydı. Bahse konu okulların öğrencileri komşu köylerin uzak olmasından ötürü buralara gidemeyerek eğitim hakkından yoksun kalmıştır. Konsolosluk raporuna göre Türk okullarının gideri yaklaşık birkaç bin İngiliz lirası civarındaydı. Bu miktar Sömürge Yönetimi tarafından karşılanabileceği gibi Türklerden alınan maarif vergisinin kısmen artırılmasıyla okulların eğitim vermesi sağlanabilirdi. Ne var ki bu yapılmamıştı. Dolayısıyla Türklerin şikâyetine maruz kalsa da istenilen sonuç elde edilebilmiş değildi⁶⁷.

Rum okulları, Yunanistan’dan gönderilen kitaplarla eğitim görürken Kıbrıs Türk okulları paralel bir durumda olduğu Türkiye’den gelecek kitapların adaya girişine dahi izin verilmedi. Ders kitapları Sömürge Yönetimi tarafından basılmıştır. Haliyle milli duygulardan arındırılmış kitaplardı. Özellikle Türkiye Maarif Vekâleti’nin tavsiyesi üzerine öğretmenler gönderilmişti. Bir yandan da adadaki tek Türk Lisesi’nin müdürlüğünü yapacak olan öğretmen ve diğer eğitimciler öğrencilerin milli bilince ve kimliğe sahip olması için büyük çaba göstermekteydi⁶⁸. İngilizlerin olumsuz tavırları karşısında ada Türklerinin ileri gelenleri Ankara ile temasa geçerek onlardan bir talepte bulundu. Buna göre adada Türk gençliğinin kültürel gelişimi için öğretmen personelinin de olacağı bir lisenin kurulması önerisi getirilmiştir. Bahse konu okulun inşası için Ankara’nın maddi manevi desteğinin yanında Kıbrıs Türklerinden de 1.500 İngiliz lirası temin edilebileceği belirtilmiştir⁶⁹.

Adadaki bütün okullar Sömürge Yönetiminin sıkı denetimi ve idaresi altındadır. Hatta 1933’te çıkarılan kanunla Maarif Encümeni adıyla yeni bir kurum oluşturularak ilkokulların idaresi buraya devredilmiştir⁷⁰. Maarif Encümeni ve Komiteleri, Sömürge Yönetimi tarafından tayin edilmiştir. Bir bakıma ilgili toplumların milli ve yerel kurumlarıymış gibi davranmaları mümkün değildi. Buradan hareketle İngilizlerin kontrolünde olan Türk

⁶⁶ BCA, 30.10.0.0/124.886.18., 14.05.1937.

⁶⁷ BCA, 30.10.0.0/124.886.18., 14.05.1937.

⁶⁸ BCA, 30.10.0.0/124.886.14.,04-05.11.1936.

⁶⁹ BCA, 30.10.0.0/124.886.14.,04-05.11.1936.

⁷⁰ BCA, 30.10.0.0/124.886.18., 14.05.1937.

Maarif Encümeni ve Komitesi, Türkiye’den gelen kitapların okutulmasını engellemek için “*kitapsız tedrisat usulünü*” kabul etmiş ve adadaki Türk çocuklarının Türkiye ile olan bağlantısını kesmeye çalışmıştır⁷¹.

Bahse konu rapora göre 1937 verileri ölçeğinde Lefkoşa’da 1897’de kurulan Türk Lisesi’nde 252, Kız Lisesi’nde ise 99 öğrenci eğitim almıştır. Adı geçen okullar özel durumu nedeniyle devlet okulu statüsünde değildi. Masraflar okuyan öğrencilerden alınan ücretlerle (duhuliye) ve Evkaf tarafından verilen 932 lira ile karşılanıyordu. Adadaki kız ve erkek liseleri 1937’ye kadar Türkiye’deki liselerle aynı müfredata tabi olmuş ve müdürleriyle bazı öğretmenleri Türkiye’den getirilmiştir. Sömürge Yönetimi 1935’ten itibaren bu okullara müdahale etmeye başlamıştır. Konuyla ilgili olarak çıkarılan bir kanunla öğretmenlerin İngiliz uyuğunda bulunması zorunluluğu getirilmiş ve Türkiye’den öğretmen nakli mümkün olmamıştır. Ardından Sömürge Yönetimi liselerin idaresine İngiliz müdürleri görevlendirmiştir. Böylece müdürler Türkiye ile aynı olan ders programını değiştirerek tamamen ayrı bir müfredata geçmiştir. Ders programlarında “Türklüğe” karşı yapılan bütün bu hareketlerde “Türk düşmanlığı” ile bilinen Maarif Müdürü Mr. Cullen’ın çabaları dikkati çekmiştir⁷².

Lise’nin kendi iç tüzüğünde ifade edildiği gibi Cumhuriyet Bayramı olarak kutlanılan 29 Ekim tarihi, resmi tatil günü olarak kabul edilmiş olduğundan öğrencilerin okula devam zorunluluğu yoktu. Ancak 1936’da İngiliz Müdür bu bayramın kutlanmasını ve resmi tatil olmasını engellediğinden Bayram’dan bir gün önce öğrencilere duyuru yaparak “...*talebeden dördünü müşevvik addederek... tart eylediği*” ve bundan istifade “*Türk Lisesi, İslâm Lisesi’ne tahvil edilmiş*”tir. 1897’den beri adı Türk Lisesi olan okul artık “İslâm Lisesi” olarak değişmiş ve okulda Türk ismini taşıyan levha ve simgeler tamamen ortadan kaldırılmıştır⁷³.

Kavanin Meclisi’nin Türk üyeleri ile toplumun ileri gelenleri eğitim konusunda yaşanan sıkıntıları Ankara yönetimine doğrudan veya dolaylı olarak iletmiştir. Buna göre Ankara’dan tedrisat konusunda İngilizlere karşı destek talep edilmiştir. Buradan hareketle kapatılan ilkokullar açılmalı ve öğretmenlerinin tayini tekrar yapılmalıydı. Türkiye’de olduğu gibi adada da aynı ders içerikleri verilmeli ve ders kitapları Türkiye’den getirilmeliydi. Rum isyanı sonrası Türklere dayatılan kitapsız tedrisatın bir sonucu olarak

⁷¹ BCA, 30.10.0.0/124.887.3., 14.09.1938.; BCA, 30.10.0.0/124.886.19., 26.05.1937.

⁷² BCA, 30.10.0.0/124.886.18., 14.05.1937.

⁷³ BCA, 30.10.0.0/124.886.18., 14.05.1937.

şifahi tedrisat son bulmalıydı. Ayrıca Türk Lisesi'nin idaresine daha öncesinde olduğu gibi Türkiye'den gelen bir müdür atanmalı ve bununla birlikte Lise idaresi Türk cemaatine devredilmeli idi. Son olarak lise müfredatı da Türkiye'deki yükseköğrenime yönelik olarak yeniden düzenlenmesi gibi istekler ada Türklerinin eğitime dair vurguladığı önemli başlıklardı⁷⁴. Buna karşın Sömürge Yönetimi, Türk cemaatinin en müstesna kurumlarından biri olan Türk Lisesi'nin ismini değiştirerek İslâm Lisesi adını vermiştir. Lisenin müdürlüğüne ise öğretmenlik mesleğiyle ilgisi olmayan bir İngiliz'i atamıştır. Böylece milliyetçi çizgideki öğretmenlerin meslekten uzaklaştırılması sağlandığı gibi öğretmenlik mesleğinin itibarı sekteye uğramıştır. Keza öğrenci kontenjanları sınırlandırılmış ve yeni kolej sınıflarının açılmasıyla Lise'nin bünyesi zarar görmüştür⁷⁵.

Diğer taraftan Sömürge Yönetimi, Türk Lisesi'nin gerekli bir kurum olmadığını öne sürmekteydi. Şöyle ki onlara göre buradan mezun olan öğrenciler Türkiye'de yükseköğretimleri bittikten sonra orada iş bularak geri dönmüyordu. Dolayısıyla onların ada Türklerine de bir faydası yoktu. Ancak yönetim, Türk Lisesi'nden mezun olanlara iş bulabilmesi için hiçbir kolaylık göstermediği gibi Türkiye'de üniversite eğitimi alanların adaya geldiklerinde çalışabilmelerine de fırsat vermiş değildi. Örneğin hekimlik ve avukatlığı benimseyenlerin mesleklerini ifa etmeleri dahi engellenmekteydi. Bunun için sadece İngiliz üniversitelerinden mezun olma şartı getirilmişti⁷⁶. İşte bu yüzden Türkiye'de öğrenimlerini tamamlayan Kıbrıs Türk gençleri, adaya döndükten sonra işsiz kalacağı için Türkiye'de çalışmak zorunda kalıyordu. Türk öğrencilerin maddi konumu İngiltere'de eğitim görmek için yetersizdi. Bu nedenle Türk Konsolos Hariciye Vekâleti'ne gönderdiği 14 Eylül 1938 tarihli raporunda Türkiye üniversitelerinde öğrenim alan Kıbrıslı Türk gençlerden bir kısmına eski yurttaşlıklarının korunması ve bunların Türkiye'de tahsillerini bitirdikten sonra Türk Hükümeti hesabına İngiltere'ye gönderilmesi yönünde tavsiyede bulunmuştur. Böylece Kıbrıs'a dönmeleri için bir mani kalmadığından Türk cemaatinin ihtiyacı olan “münevver zümre” varlığını sürdürebilecekti⁷⁷. Sömürge Yönetimi, Kavanin Meclisi Seçimlerinin kazanılmasındaki rolü ve Milli Kongre'nin toplanmasında öncülük eden kimi Kemalist öğretmenlerin çalışmalarından rahatsız olduğu

⁷⁴ BCA, 30.10.0.0/124.886.19., 26.05.1937.

⁷⁵ BCA, 30.10.0.0/124.887.3., 14.09.1938.

⁷⁶ BCA, 30.10.0.0/124.887.3., 14.09.1938.

⁷⁷ BCA, 30.10.0.0/124.887.3., 14.09.1938.

için özellikle Kıbrıs'ta Türk eğitimini çeşitli bahanelerle sindirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

5- Hamidiye Eğitim Gemisinin Kıbrıs'ı Ziyareti veyahut Kıbrıs'ta “Kemalist Propaganda” (20-22 Haziran 1938)

Hamidiye eğitim gemisi II. Dünya Savaşı'nın arifesinde Kıbrıs ve Hatay'ı da kapsayan stratejik bir seyahate çıkmıştır. Öyle ki gemi mürettebatının önemli bir bölümü ve hatta devletin üst kademesinde yer alan kimi üst düzey yetkililer dahi bu gezinin anlamı ve ortaya koyacağı sonuçları görmekten uzaktı. Başka bir deyişle konu yalnızca “klasik bir dostluk gezisi” olarak tanımlanmaktaydı. Zira sonraki süreçte seyahatin çok iyi planlanmış bir stratejinin ürünü olduğu ortaya çıkmıştır⁷⁸. Hamidiye eğitim gemisi 20-22 Haziran 1938'de Kıbrıs'ın da aralarında olduğu bazı Akdeniz limanlarına gezi gerçekleştirmiştir. Bu seyahat güzergâhları arasında Kıbrıs'ın Mağusa limanı da yer almıştır. Kıbrıs eski bir Türk toprağıydı. İngiltere'nin egemenliğinde olan adada önemli bir Türk nüfus da mevcuttu. Bu ziyaret planlanmış bir gezi olmasına rağmen Hamidiye gemisinin Kıbrıs'a gelmesi buradaki Sömürge yetkilileri tarafından endişeyle karşılanmıştır. Gezinin en önemli özelliği Lozan Antlaşması sonrasında ilk kez Kıbrıs'a, Türk askeri gücünün çıkacak olması ve Cumhuriyet Türkiye'sinin kurulmasının ardından adaya gidecek ilk askeri gemi olmasıydı.

İngiltere tarafından 7 Haziran 1938'de Ankara'da bulunan kendi elçiliklerine gönderilen yazıda Hamidiye'nin Kıbrıs ziyareti konusunda herhangi bir engel bulunmadığı bu durumun İngiltere açısından bir rahatsızlık yaratmadığı bildirilmiştir. Konuyla ilgili olarak Kıbrıs Valisi H. R. Palmer'ın da gerek gemi personeline gerekse gemiyi ziyaret etmek isteyen Kıbrıslı Türklere gerekli kolaylığı göstermesi gerektiği talimatı verilmiştir⁷⁹.

Hamidiye okul gemisinin Kıbrıs'a uğrayacağı ve Mağusa Limanı'nda demirleyeceği haberi Kıbrıs Türk basınında geniş yer bulmuştur⁸⁰. Geminin Mağusa ziyareti Türk gazetelerine “*Hamidiye Mektep gemisi 20 Haziran'da Magosa Limanına gelmiştir. Ekseriyetini Kıbrıs Türkleri teşkil eden binlerce halk mektep gemisinin bu ziyaretini kutlamak için adanın her tarafından*

⁷⁸ Hamidiye Gemisi'nin Karadeniz ve Akdeniz limanlarını ziyaretleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ulvi Keser, “Hamidiye Zırhlısı: 1924 Karadeniz ve 1938 Kıbrıs Gezileri”, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, 10/1 (2008), s.320-321.

⁷⁹ TNA CO, 67/291/10, “Turkish Naval Visit Political Aspect”; TNA CO, 323/1594/18, “Turkish Ship “Hamidiye” Famagusta, Cyprus.; TNA Foreign Office (FO), 371/21935.; BCA. 030.10.62.415.8.

⁸⁰ Ergin M. Birinci, *age.*, s.233.

Magosa'ya gelmiş bulunuyorlardır. Hamidiye rıhtım ve civarındaki kalelerin üzerinde biriken bu kesif kalabalığın sürekli alkışları arasında limana girerek rıhtıma yanaşmıştır” ifadeleriyle yansımıştır⁸¹. Bu arada Kıbrıs Şimendifer İdaresi de özellikle Lefkoşa-Mağusa hattında yapılan sefer sayısını arttırmak suretiyle bu hatta iki sefer daha işleteceğini duyurmuş ve böylece yolculuk açısından Kıbrıslı Türklere kolaylık sağlamıştır. Hamidiye eğitim gemisinin adayı iki günlük ziyaretinin ardından Sömürgeler Bakanlığı, Kıbrıs Valisi H.R. Palmer'den mevcut gezi sonrası bir değerlendirme raporu talep etmiştir. Vali mevcut geziyi “yerel milliyetçilik duyguları” ölçüğünde yorumlayarak şu tespitleri yapmıştır⁸²:

“...Bu tarihte “Hamidiye”nin ziyaretinin değerlendirildiği adada herkes tarafından bilinmekteydi ve haber iki Türkçe yerel gazete olan “Söz” ve “Ses” tarafından artan bir sevinç, açık bir vefasızlık ve hiç çekinme olmaksızın yayılmaktaydı. Bu yayınlar, sık uyarılara rağmen, uzun zamandır Türk milliyetçiliği propagandası yapmakta, Evkaf Bakanlığı'na saldırılar ve “Anavatan” (Türkiye'ye atfen) ve “Atatürkümüz” gibi ifadeleri kışkırtıcı şekilde kullanmaktadır. Bu Hükümeti kötüleme yaklaşımları gazetelerin okuyucu bulduğu Türkiye'de Kıbrıs'taki İngiliz İdaresinin Türkiye ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanına karşı düşmanca tavırları olduğu şeklinde zararlı ve tamamen yanlış bir algı yaratmak için hesaplı olarak benimsenmekte ve bunun gibi nedenlerle, Türk Gemisinin ziyaretinden kısa süre önce bu sinsi saldırıların yeniden görülmeye başlamasının sonucu olarak, Sömürge Bakan Vekili “Söz” ve “Ses” gazetelerine 1934 ile 1936 tarihli Gazeteler, Kitaplar ve Yazılı Basın Yasaları hükümleri uyarınca sansür uygulamayı gerekli bulmuştur⁸³.

Nitekim Sömürge Yönetimi'nin bu yaklaşımları Türk Konsoloslugu'nun ada Türkleri hakkında kaleme aldığı raporlarda da yer bulmuştur. Buradan hareketle Konsolosluk Hamidiye'nin Türkler tarafından nasıl karşılandığı ve İngilizlerin yerel Türk basınına uygulamış olduğu sansür şöyle ifade edilmekteydi⁸⁴:

“Altmış senedir Türk bayrağını taşıyan bir gemi görmemiş olan Ada Türkleri, her taraftan Mağusa'ya koşmuş ve gemimizi sevinç gözyaşları ile istikbal eylemişlerdir. Gemi subay ve talebeleri de Lefkoşa'ya geldikleri

⁸¹ **Cumhuriyet**, 24 Haziran 1938.; **Haber**, 24 Haziran 1938.

⁸² **TNA FO** 371/21935.

⁸³ **TNA FO** 371/21935.

⁸⁴ **BCA**, 30.10.0.0/124.887.3., 14.09.1938.

zaman aynı hararetle tezahürlerle karşılaşmışlardır. Hamidiye'nin buraya gelmesinin böyle büyük bir heyecan tevlid edeceğini tahmin eden Hükümet, bu heyecanı bir dereceye kadar teskin için geminin gelişinden bir müddet evvel Türkçe gazetelere sansür vaz ederek bu ziyaret hakkında yazılar yazılmasını men eylemişti. Bir memleketin asayişinden mesul olan idarenin umumi intizamı ihlal edebilecek mahiyette hadiselerin önünü almaya çalışması tabii bir hakkı olduğu muhakkaktır. Fakat sansürün konulmasını icab ettiren zaruretle mahdut olması iktiza ederdi... Bundan maada o günlerde Türkiye hakkında bilhassa Hatay meselesine müteallik olarak gelen haberlerin neşrine mümanaat edilmiştir. Hamidiye adadan ayrılalı bir buçuk ay olduğu halde sansür hala kaldırılmamış” olduğu biçimindeki sitem Türk Kançılıryasının dikkatle üzerinde durduğu bir konu olarak ele alınmıştır.

Sömürge Yönetimi özellikle 1930'larda yoğunluk kazanan Türk milliyetçiliğine dair bir kaygıyı da dile getirmiştir. Onlara göre Türk milliyetçiliği “*Enosis' ve Kemalizmi dava arkadaşı yapma eğilimi*” şeklinde tezahür etmişti. İngilizler, Kıbrıs'ın Rumca ve Türkçe konuşan bileşenleri arasında bir çıkar veya amaç birliği bulunmamasına rağmen aday Ortodoks muhalefetin sürekli ve katı direncini yıllar boyunca ancak var olduğu dönemde Kavanin Meclisi'nin Müslüman üyelerinin desteğiyle aşabilmişti. Fakat Müslüman ve Rum Ortodoks toplumlarını birbirinden ayıran temel yaklaşım ve mizaç farkının herhangi bir siyasi ortaklıkla birleşmesi ihtimalinin Sömürge Yönetimi açısından bir “*utanç kaynağı*” olacağı hatırlatması yapılmıştır⁸⁵. Aslında Kıbrıs Sömürge Yönetimi bu ziyaretin gerçekleşmesinden hiçbir şekilde memnun kalmış değildi. Bir başka ifadeyle Hamidiye'nin ziyareti Kıbrıs'ın Müslüman halkı arasında gündelik hayat rutinini geçici olarak askıya alınmasına neden olduğu gibi *Kıbrıslı Türk* ulusal bilincinin uyanmasının potansiyel tehlikelerini de göstermişti. Vali'ye göre Türk savaş gemilerinin olası ziyaretlerinin devamı adada karışıklıklara sebebiyet verebilirdi. Hatta bu öncüle dayanarak Vali bir de uyarıda bulunmuştu. Şöyle ki, “*Yunan Hükümeti de Kıbrıs'ı ziyaret etmek üzere bir savaş gemisi göndermeyi teklif ederse sonucu yalnızca derece olarak değil şekil olarak da daha ciddi olacak ve bu endişeler katlanarak*”⁸⁶ artacaktı.

Vali mevcut endişelerini paylaştıktan sonra adada *Kemalist propaganda* yaptığını iddia ettiği Cumhuriyet gazetesi ve Türk konsolosluğuna yönelik

⁸⁵ TNA FO 371/21935.

⁸⁶ TNA FO 371/21935.

değerlendirmelerde bulunduğu mektubunu İngiltere'nin Ankara Büyükelçisine iletmiştir. Buna göre⁸⁷;

“Kıbrıs'taki Türk Milliyetçiliği propagandasının Türk kaynaklarından ne derece yardım aldığı, kesin ve net değerlendirmeler yapmanın güç olduğu bir konudur. Ancak Kıbrıs'taki Türk konsoloslğunun Kemalist propagandanın yaygınlaşması için finansmana sahip olduğu ve bu Konsolosluk ve çevresinin Müslüman toplumu içinde bu Hükümete karşı taraflı faaliyetlerde bulunmakta olan bileşenlerin cesaretlendirilmesinden sorumlu olduğuna inanmak için nedenler bulunmaktadır. Bu bileşenler arasında Konsolosluk kaynaklarından ayda 18 Sterlin aldığı belirtilen, ancak bu ifadenin ispat edilemediği yerel Türk gazetesi “Söz” yer almaktadır”. Anlaşılaacağı üzere adadaki Türk Konsolos'un yerel Türk gazetelerini finanse ettiği ve Kemalist propagandayı desteklediği vurgulanmıştır.

Kıbrıs Valisi, Türk gemisinin ziyaretinden kısa süre önce 24 Mayıs ve 7 Haziran'da “Cumhuriyet”te çıkan ve dikkatini çeken iki makaleyi de ekte göndermiştir. Valiye göre adı geçen gazete yayınlarıyla adada Kemalist propaganda yapıyordu. Bu makalelerden daha önce yazılmış olanın Kıbrıs'ta sadece Türk kaynaklarından gelen bir katkı olarak yerel gazetede yeniden yayınlanması amacıyla yazıldığını gösteren kanıtlar olduğunu düşünüyordu. Yine ona göre “Cumhuriyet” Kıbrıs'ta okuyucu bulan bir yayındı. Bu tür propagandanın devam etmesini önlemek için acil adımlar atılması gerektiği düşünülmüştür. Konu İdari Konsey'e götürülmüş ve konsey gazetesinin Sömürgeye girişinin Kanun Hükümünde Kararname ile yasaklanmasını tavsiye etmişti⁸⁸:

“Türk Hükümetinin yarı resmi bir organı olduğuna inandığım bu gazeteyi sınırlama kararını uygulamadan önce Kıbrıs Hükümeti tarafından alınacak resmi bir önlemi gereksiz kılabilecek bir adım atılabileceği umuduyla size yazmayı uygun buldum. Türk Hükümeti bu Hükümetin ve Kıbrıslıların Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı gerçek tavırlarını sürekli olarak yanlış aksettiren birkaç kötü niyetli ve ilgili kişinin Türkiye ile Kıbrıs arasındaki mutlu ilişkilere verdiği hasarı mutlaka takdir edecektir”⁸⁹. Anlaşılaacağı üzere Cumhuriyet gazetesinin Kıbrıs adasına girişinin yasaklanması konusunda İngiliz idaresince Kıbrıs Valisi'ne somut bir talimat

⁸⁷ TNA FO 371/21935.

⁸⁸ TNA FO 371/21935.

⁸⁹ TNA FO 371/21935.

gelmemesine rağmen İngilizler, Kıbrıslı Türkler arasında ortaya çıkan anavatan düşüncesinin giderek yükselişe geçmesinden rahatsız olduklarını saklamazlar ve bu durumu engelleyebilmek için kendilerince tedbirler, yasaklamalar ve kısıtlamalar yoluna gitmişlerdir.

6- Sömürge Yönetiminin Atatürk'ün Hayatı ve Cenazesine Yönelik Belgesel Filmi Yasaklaması

Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de vefatı Kıbrıs Türklerinin yasa gömülmesine neden olmuştur. Her ne kadar Türkiye sınırları dışında kalsa da ada Türkleri Atatürk'e bağlılık ve onun fikirlerini, inkılâplarını uygulamak yoluyla Cumhuriyetin manen bir parçası olmuştur. Kemalist inkılâplar Kıbrıslı Türkler tarafından hemen benimsenip uygulanmış ve bu sayede Mustafa Kemal Paşa'ya dönük güçlü bir sevgi ve saygı bağı kurulmuştur. Atatürk'ün ölümüyle O'nun mücadelesini ve yaşamını gösteren fotoğraflar, dergi ve kitaplar adada daha fazla yaygınlaşmıştır.

Atatürk'ün vefatından kısa bir süre sonra hayatı ve cenaze töreninin gösterildiği belgesel bir filmin hazırlandığı gibi mevcut belgeselin adaya da getirilerek gösterileceği duyurulmuştur. Hatta belgesel Lefkoşa'da Papadopulos sinemasında izlenebilecekti⁹⁰. Ancak Kıbrıs Valisi H.R. Palmer bu haber karşısında harekete geçerek belgesel filmin gösterimini yasaklamıştır. Bu durum elbette Kıbrıs'taki Türk Konsolosluğu'nun da dikkatini çekmiş ve mevcut yasak 10 Aralık 1938'de Ankara'ya iletilmiştir. Ardından Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği, Türk Dışişleri Bakanlığı yetkilileri ve Kıbrıs Sömürge Valisi'nin de dâhil olduğu bir dizi görüşme ve yazışmaların gerçekleşmiş olduğu anlaşılmaktadır⁹¹. Bu bağlamda ilk olarak Türk Dışişleri Bakanlığı Üçüncü Daire Genel Müdürü Esat Atuner 24 Aralık 1938'de Lefkoşa Valiliğinin Atatürk'ün yaşamı ve cenaze töreniyle alakalı filmin gösteriminin yasaklandığını içeren konsolosluk gönderisini İngiliz Büyükelçilik Müsteşarı Mr. Morgan ile paylaşmıştır. İngiliz Müsteşara Türk Konsolosluğundan gelen bilgiler verilmiş ve yasağa dair açıklama istenmiştir. Öyle ki sinema sahibi filmin Türk Milli Mücadelesi ile ilgili bazı bölümlerinin İngilizlerin rahatsız olabileceği düşüncesiyle çıkarılması teklifinin dahi Kıbrıs Sansür Kurulu tarafından kabul edilmediği belirtilmiştir⁹².

⁹⁰ Ahmet C. Gazioğlu, **İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II (1878-1952) Enosis Çemberinde Türkler, Bugünlere Gelmek Kolay Olmadı**, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi (Cyrep), İstanbul, 1996, s.312.

⁹¹ TNA FO 371/23296/E 181/181/44.

⁹² TNA FO 371/23296/E 181/181/44.

Mr. Morgan ise Türk Dışişleri yetkililerine karşı şu ifadeleri kullanmıştır⁹³:

“Bunun istisnai bir konu olarak düşünülecek bir şey olmadığını söyledim. Bütün ülkelerde, cenaze töreninin filmi gösteriliyor fakat Kıbrıs'ta özel bir durum söz konusudur ve bu tür bir filmi göstermek siyasi bir gösteriye yol açabilir. Kıbrıs'ta Türk vatandaşlığına sahip Müslümanların olduğunu söyledim. Bunlar siyasi bir amaç gütmeksizin Atatürk cenaze töreni filmi izlemeye gitmek isteyebilirler. Fakat ayrıca kendilerini irredantist kışkırtmanın bir parçası olarak gören ve bize haklı görünmeyen Türk yetkililerinden tanınma elde eden İngiliz Müslüman Kıbrıslılar tarafından yönlendirilen İngiliz vatandaşlığına (Türk ırkına sahip olmalarına rağmen) sahip Müslümanlar da vardır. Bu İngiliz Müslüman Kıbrıslılar arasında bu irredantist harekete yardım eden herhangi bir şey Kıbrıs yetkilileri tarafından kontrol edilmesi gereken bir konudur ve bana göre film bu özelliği taşımaktadır” sözleriyle İngiliz Müsteşar adanın özel durumundan ötürü filmin adada karışıklık yaratabileceğini belirtmiş ve *“Atatürk'ün yüceliğinin adada siyasi bir hareket için kullanılmasının üzücü”* olduğunu dile getirerek Kıbrıs'taki Kemalistlere göndermede bulunmuştur⁹⁴.

İlerleyen günlerde İngiltere'nin Ankara'daki Büyükelçisi Percy Loraine 30 Aralık 1938'de Kıbrıs Valisi Palmer'a bir mektup göndermek suretiyle Türk Dışişleri Bakanlığı'nın belgesel filmin yasaklanması konusunda açıklama istediğini ifade ederek aralarındaki görüşmeyi aktarmıştır. Ayrıca Büyükelçi mevcut sorunu Türk Dışişleri bakanları Tevfik Rüştü Aras ve Şükrü Saraçoğlu ile görüşüğünü açıklamıştır. Hatta Vali Palmer'ın Kıbrıs Türkleri arasındaki milliyetçilik hareketlerini ve elbette bu filme dair Türk yetkililere bilgi vermek üzere Ankara'yı ziyaret etmesi teklifinde bulunduğunu da eklemiştir⁹⁵.

Atatürk'e dair belgesel filmin adada gösteriminin yasaklanması İngiliz Parlamentosu'nun da konusu olmuştur. Nitekim İngiliz Milletvekili Mr. Foot, 3 Mayıs 1939'da *“Kıbrıs'ta Nazi ve Faşist eylemler gösteriliyorken Atatürk'ün cenaze filminin yasaklanma nedenlerini”* Sömürgeler Bakanı Mr. Macdonald'a yönelik hazırlamış olduğu soru önergesi ile öğrenmek istemiştir. Mr. Foot, Sömürgeler Bakanına Kıbrıs'ta Nazizm ve Faşizm içerikli filmlerin gösterimi yapılırken Kemal Atatürk'ün cenaze filmi ve

⁹³ TNA FO 371/23296/E 181/181/44.

⁹⁴ TNA FO 371/23296/E 181/181/44.

⁹⁵ TNA FO 371/23296/E 181/181/44.

Yunan Kraliyet ailesine dair filmlerin yasaklanmasının uygun olmadığını ve bu durumun gerekçelerini Sömürgeler Bakanı'ndan talep etmiştir. Bakan ise Kıbrıs'ta sivil ve resmi üyelerden oluşan bir Sansür Kurulu'nun olduğunu ve kendisinin bahse konu kurul üzerinde yetki sahibi olmadığını belirterek kurulun, “*Yöntemleri hakkında herhangi bir ayrıntılı kontrol yürütmüyorum ve hangi nedenlerin belirli kararları almada onları yönlendirdiğini söyleyemem*” sözleriyle yanıtlamıştır⁹⁶. Elbette Atatürk belgesel filminin yayımlanması konusunda mevcut eleştiriler olumsuz kalmış ve 1931 Rum isyanı sonrası Sömürge Yönetiminin uygulamaya koyduğu Sansür Yasası gerekçe gösterilerek filmin yayımlanması engellenmiştir.

7- Kemalistlerin Türkiye'den Talepleri

Gerek Kıbrıs'taki Türk Konsolosluğu gerekse de Kıbrıslı Türklerin kaleme aldığı raporlarda Türk cemaatinin içinde bulunduğu koşullar aktarılırken aynı zamanda anavatan olarak görülen Türkiye'ye yönelik bazı talep ve tekliflerde bulunulmuştur. Bunlar arasında göçlerin engellenmesi, Türklerin iktisadi vaziyetinin güçlendirilmesi, eğitime destek verilmesi, karşılıklı gemi seferleri, bir kütüphane kurulması, Türkiye'den bir bankanın adada şube açması, Halkevi kurulması gibi istekler en başta gelmiştir. Özellikle adanın sosyal yapısını da etkileyen demografisini Rumlar karşısında geriletken göç mevzusu üzerinde bilhassa durulmuştur⁹⁷. Buradan hareketle 4-5 Kasım 1936 tarihli belgede Kıbrıs'ta mevcut durumun analizi yapılmıştır. Buna göre adadaki nüfusu 300.000'i Rumlardan, 65.000'i Türklerden, 4.000'i de Ermenilerden oluştuğu belirtilmiştir. Türklerin, adada yaşadığı ekonomik, sosyal ve siyasal sıkıntılar nedeniyle göç etme duygusunun perçinleştiği ifade edilen raporda, bu durumun tehlike arz ettiğine işaret edilmiştir. Lozan Antlaşması'ndan sonra adada yaşanan gelişmeler ve İngiliz Sömürge Yönetiminin takındığı tavır Kıbrıslı Türklerin adadan göç etmesine neden olduğu ve bu konuda Kıbrıs Türk liderliğinin mesuliyet almaktan imtina ettiği belirtilmiştir⁹⁸.

Adada Kıbrıs Türk liderliğini üstlenen Necati Özkan liderliğindeki bir grup Kemalist aydın Kıbrıslı Türklerin göç etmesinin önlenmesi için nelerin yapılması gerektiğine dair çalışmalar başlatmıştır. Bununla ilgili olarak Ankara Hükümeti'ne bir dizi öneride de bulunmuştur. İlk olarak Kıbrıs'ta

⁹⁶ TNA FO 371/23296/E 3285/181/44.

⁹⁷ Kıbrıs'tan Türk göçleri hakkında geniş bilgi için bkz. Orhan Turan, **1878'den Günümüze Kıbrıs'tan Türk Göçleri** (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum 2016.

⁹⁸ BCA, 30.10.0.0/124.886.14.,04.05.1936.

yaşayan Türklerin ekonomik açıdan kuvvetlendirilmesi gerektiğine ikinci olarak ise Türklerin adadan göçü kurtuluş olarak görülüyorsa bir an evvel Anavatan'a naklinin mümkün olup olmadığı dile getirilmişti. Ayrıca Anavatan'a dönülecek ise birçok kişi Türkiye'ye fazla yük olmadan hayatlarını idame ettirebilirdi. Son olarak Lefkoşa Komiseri'nin Türkleri, Türkiye'ye göç etmeleri halinde adaya bir daha geri dönemeyecekleri *tehdidinin* açıklığa kavuşturulması istenmişti⁹⁹. Mevcut belgeye göre Kıbrıs Türk liderliği, Türkiye'ye göç etme konusunu hararetle bir şekilde gündeme getirmiş ve bu konuda Ankara'nın alacağı vaziyet hakkında açıklama beklemişti¹⁰⁰.

Kıbrıslı Kemalist Türklerin talepleri arasında Türkiye'de Kemalist devrimin en önemli aparatlarından olan Halkevi'nin bir şubesinin adada kurulması çeşitli vesilelerle dile getirilmiştir. Basının öncülük ettiği Kemalist fikirlerin Kıbrıs Türkleri arasında yaygınlaşmasının bir sonucu olarak Türkiye'de yeni cumhuriyetin eğitim ve kültürel örgütlenmesinde Halkevleri ile yapmaya çalıştığı yapısal dönüşüm Kıbrıs Türk kamuoyunun gündemine de girmeye başlamıştır.

Türkiye'deki "kültür ocağı" olarak tanımlanabilecek bir hüviyette olmasa da Kıbrıs'ta bir Halkevi'nin açıldığını Türkiye'nin Kıbrıs Konsolosluğunun, Türk Dışişleri Bakanlığı'na göndermiş olduğu 20 Mart 1942 tarihli 66/34 Sayılı yazıya ek olarak iliştilmiş mektuptan öğrenmekteyiz¹⁰¹. Bahse konu olan mektup Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'na yazılmıştır. Mektuba göre 25 Şubat 1942'de Lefkoşa'da Halkevi kurulmuştur. Halkevinin Başkanı Salim Dellâl, Gönüllü Yazganı Muzaffer Gökmen ve Veznedarı ise Cahit Örek idi. Ayrıca Reşat Tufan, Lütfü Milyalı, Salih Ertuğrul ve Fethi Korur da Halkevi'nin kurucu üyeleri arasında yer almıştır. Lefkoşa'daki Halkevi kurucuları mektupta Londra'da olduğu gibi bir Halkevi'nin Kıbrıs'ta da açıldığını ve bu konuda "manevi yardımlarının" esirgenmemesi istihramında bulunarak Türkiye Cumhuriyeti'nden destek talep etmiştir. Mevcut mektupta Halkevi'nin açılması ile seksen bin Türk'ün aynı çatı altında birleşmelerini temin etmek gibi yüksek bir amaca hizmet etmek istenildiği vurgulanmıştır¹⁰².

⁹⁹ BCA, 30.10.0.0/124.886.14.,04.05.1936.

¹⁰⁰ BCA, 30.10.0.0/124.886.14.,04.05.1936.

¹⁰¹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Türkiye Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 534/37099-1485-170., 20 Mart 1942.

¹⁰² TDA, 534/37099-1485-170., 20 Mart 1942.

II. Dünya Savaşı'nın ardından Kıbrıs'ta yayın hayatına başlayan “Hür Söz” ve “Kurun” gazeteleri başta olmak üzere Türk basınında Halkevleri, kültürel gelişimin koşulu olarak değerlendirilmiştir. Kıbrıs'ta da özellikle Türkiye'deki gibi bir Halkevi'nin şubesinin açılması girişiminin arşiv belgelerine yansması Türkiye'nin Kıbrıs Konsolosluğu'nun, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 20 Şubat 1948 tarihli 2732/57/26 sayılı yazıdan öğrenmekteyiz. Adada bir Halkevi açılması için stajyer avukatlardan Ülkü Cengizer'in konsolosluga gelerek başvuruda bulunduğu belirtilmiştir¹⁰³. Kıbrıs'ta Halkevi'nin kurulması ile ilgili Kurun gazetesinde yazı kaleme alan yazarlardan Necati Özkan da bir Halkevi kurulması gerektiğini köşesinde dile getirmiştir. Özkan, Kıbrıs'ta “Kemalist düşünce”nin bayraktarlığını yaparak bu konuda örnek bir karakter olmuştur¹⁰⁴.

Daha sonra Ülkü Cengizer'in Kıbrıs'a gelerek adada bir Halkevi açma girişimi 1 Nisan 1948'de Konsolosluk ve Dışişleri Bakanlığı arasındaki yazışmalara konu olmuştur. Ancak dört gün sonra Konsolosluktan, Dışişleri Bakanlığına çekilen şifreli bir telgrafta Cengizer'in Halkevi kurma girişimlerinden başarı elde edemediği için Ankara'ya gitmek üzere Konsolosluktan vize aldığı ifade edilmiştir¹⁰⁵. Ancak Kıbrıs Türkleri kendi imkânları ile Halkevini faaliyete geçirmiştir. Elbette Türkiye'deki gibi bir işlevi yoktu. Ancak bilimsel ve kültürel etkinlikleri ile mümtaz bir kimliğe bürünen Kıbrıs'taki Halkevi, buluşma yeri bakımından Türk cemaatinin sosyo-kültürel merkezi haline gelmiştir. Halkevinin açılması ile birlikte Türkiye'den beklentiler yalnızca kitap, araç-gereç gibi temel ihtiyaçlar düzeyinde kalmıştır. Buna rağmen Türkiye ya da adadaki konsolosluğu arasında burada kurulan Halkevleri ile idari bakımdan bir ilişki tespit edilememiştir.

8- II. Dünya Savaşı Sırasında Siyasal Muhalefete İzin Çıkması: Yeni Kuşak Kemalistler ve Evkafçılarla İlişkileri

a. Kemalist-Evkafçı İşbirliği ve KATAK'ın Kurulması

Rumların Ekim 1931'de başlattığı Enosis isyanını gerekçe gösteren Sömürge Yönetimi on yıllık baskı rejimini uyguladıktan sonra II. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında bu uygulamayı peyderpey yumuşatmaya başlamıştır. Böylece siyasi faaliyet ve örgütlenme tekrar mümkün olmuştur.

¹⁰³ Kıbrıs'ta bir Halkevi kurulmasına yönelik faaliyetler hakkında geniş bilgi için bkz. Orhan Turan, “Türk Modernleşmesi'nin Kıbrıs'taki Yansıması: Halkevleri”, *CTAD*, Yıl 16, S 31 (Bahar 2020), s.249.

¹⁰⁴ Turan, *agm.*, s.254-258.

¹⁰⁵ *TDA*, 534/37390.149850.2., 1 Nisan 1948.

Ancak on yıldır baskı altında tutulan Kemalistlerin derhal siyaset sahnesine çıkması hiçte kolay olmadı. Türk toplumu adına siyasal platformda olan Sir Münir'in ise yeni ortaya çıkan koşullarda çok önemli bir tehlikeyi görüp kaygılanmaması kolay değildi. Çünkü savaşın devam ettiği 1941'de savaş sonrasında İngiltere'nin adayı Yunanistan'a bırakma teklifinde bulunduğu iddiası gündemdeydi. Zira yaşanan koşullar Türk cemaatine savaştan nasıl bir gelecek hazırlandığına ilişkin büyük kuşuklar doğuruyordu¹⁰⁶. Bu şartlar Sir Münir için de endişe vericiydi. Bunun iki temel nedeni vardı. Birincisi daha az önemli olanı ideolojik meşruiyetti. İngilizcilerin topluma verdiği en temel mesaj kendilerini meşrulaştırmaya çalıştıkları İngiliz yönetimi ile yaptıkları "pürüzsüz işbirliği"nin Enosisi önlemek amacıyla yönelik olduğu idi. Eğer İngiltere adayı Yunanistan'a verip birleşmeyi sağlayacaksa kendilerinin meşruiyeti ortadan kalkacaktı. Sir Münir'in kaygılanmasına ikinci ve belki asıl somut neden ise İngilizci liderliğin doğası gereği ancak İngiliz yönetiminin adada kaldığı sürece işlevsel olup varlık gösterebileceği gerçeği idi. Oysa Enosis, İngilizci liderlik için varoluş nedenini ortadan kaldıran temel bir tehlikeydi¹⁰⁷.

Sir Münür, Enosis tehlikesine karşı önlemler alma, geniş bir cephe oluşturma gereğini duyunca düne kadar siyasal karşıtları olarak gördüğü hep mesafeli durduğu Kemalistleri hatırladı. Onların da desteğini alarak Enosis karşıtı cephenin örgütlenmesine ön ayak olmuştur. Böylece kuruluşuna 1941 yılı sonlarında başlanıp 18 Nisan 1943 tarihinde ilk kongresi yapılarak yasal tüzüğü, programı olan, bütün kasaba ve köylerde örgütlenip Kıbrıslı Türklerin ilk siyasal kitle örgütü anlamına gelen "*Kıbrıs Adası Türk Azınlık Kurumu*" (KATAK) ortaya çıkmıştır¹⁰⁸. Şöyle ki Kemalistlerin KATAK'ta yer almalarını iki noktada açıklamak mümkündür: İlki yıllardır siyasal etkinliklerden dışlandıkları için KATAK onların yeniden siyasal alana çıkmalarına imkân vermektedir. İkincisi ise Enosis tehlikesi Kemalistleri de en az İngilizciler kadar çok ürkütmekteydi. Sonuçta İngilizci liderlikle Kemalistlerin Enosisi önleme ortak amacıyla buluştukları noktada KATAK ortaya çıkmıştır.

KATAK'ın gelişimine değinmeden önce kurumun resmen ilan edilmesinden yaklaşık bir ay önce 21 Mart 1943'te yapılan Lefkoşa Belediye Meclisi üyeliği seçimlerinin de İngilizcilerle Kemalistler arasındaki

¹⁰⁶ Gürel, age., s.237-238.

¹⁰⁷ Egemen, age., s.122-123.

¹⁰⁸ Dr. Fazıl Küçük'ün Anıları ve Siyasal Örgüt Çalışmaları, Yayına Hazırlayan: Altay Sayıl, Yay Ajans Ltd., Lefkoşa, 2010, s.282.

ilişkilerin yumuşamasında olumlu bir rol oynadığı söylenebilirdi. Çünkü bu seçimlerde Türk toplumunun payına düşen dört üyelik için İngilizciler aday göstermeyip Kemalistlere bir anlamda *jest* yapmışlardı. Bir nevi İngilizcilerin aday göstermemesinin iki taraf arasındaki ilişkileri yumuşattığı kabul edilebilirdi. Bu seçimlerin Kemalistlerle Evkafçılar arasındaki ilişkilerin yumuşamasına yaptığı katkının yanında bir diğer rolü de Kemalistlerin kendi içindeki liderlik yarışına daha doğrusu yeni bir Kemalist liderin ortaya çıkışına olanak sağlamasıydı. Kemalistler biri 1930’da Sir Münür’ü yenilgiye uğratan Necati Özkan diğeri de tahsilini 1937’de bitirip hekim olarak mesleğe başlayan Dr. Fazıl Küçük¹⁰⁹ gibi iki lidere sahipti. Bu yüzden iki ayrı liste ile seçime girilmiş ve seçimi Dr. Küçük’ün listesi kazanmıştı. Böylece *ikinci kuşak Kemalistler* olarak adlandırılabilir Dr. Küçük ve arkadaşları siyasal yaşamda etkili olmaya başlamıştır¹¹⁰.

Kemalistlerin desteğini almayı düşünerek geniş tabanlı bir anti-Enosis cephesi oluşturup Evkaf salonunda KATAK’ın kuruluşuna öncülük eden Sir Münür, örgüt merkez yönetim kurulunun da İngilizcilerle Kemalistlerin bir koalisyonu niteliğinde görünmesine özen göstermiştir¹¹¹. Kendisi resmi bir görev üstlenmeyip fazla ön plana çıkmamıştı ama başkan ve yardımcısı makamlarına kendisinin ve İngiliz Yönetiminin çok güvendiği emekli Hâkim İzzet ve Dr. Rauf beyleri atamıştı¹¹².

b. Evkafçılarla İkinci Kuşak Kemalistlerin Yeniden Çatışması ve KATAK’ın Bölünmesi

Aslında KATAK’la birlikte İngilizci ve Kemalist çizgiler arasında kurulan ittifak, Kemalistler için tam da Sir Münür’ün istediği gibi İngilizcilerin Kemalistleri yanına alması sonucunu getirecek büyük bir potansiyel tehlike taşımaktaydı. Tehlikenin varlığı 1931 Milli Kongresi’nden beridir Türk cemaatinin haksız sayılmayacak talepleri karşılıksız kaldığı halde Kemalist çizginin İngilizci çizgi içinde eriyip kendi kimliğini kaybetmesi nesnel olarak İngiliz çıkarlarına hizmet eden modernleşme karşıtı teslimiyetçi bir yolun *dümen suyuna* girebilme olasılığıydı. Daha

¹⁰⁹ Halil Sadrazam, *Kıbrıs Türkünün Özgürlük Mücadelesi Lideri Dr. Fazıl Küçük*, Kastaş Tarihsel Araştırmalar Dizisi, İstanbul, 1996, s.7.

¹¹⁰ Dr. Fazıl Küçük’ün Anıları ve Siyasal Örgüt Çalışmaları, s.68, 282-284.: Egemen, age., s.126.

¹¹¹ *Halkın Sesi*, 21 Nisan 1943.

¹¹² *Halkın Sesi*, 21 Nisan 1943.; Kemal Tekakpınar-Demiray Doğasal, *Dr. Fazıl Küçük (1906-1984)*, Dilhan Ofset, Lefkoşa, 1991, s.39.

açıkçası KATAK, İngilizcilerin Kemalistleri kendilerine bağlaması için bir platform oluşturabilirdi. Anılan tehlikeyi besleyen başlıca iki neden mevcuttu: Birincisi somut ve yakın enosis tehlikesinin toplumsal öteki sorunları ve talepleri geri plana itebilmesi dolayısıyla önceliği bu tehlikeyi atlatmaya vermeyi teşvik edebilmesiydi¹¹³. İkincisi ise Kemalistlerin, Kemalizmi çok dar bir anlamda Türk Hükümeti'nin dış politikası bu arada Türkiye-İngiltere siyasal ilişkileri çerçevesinde ele alabilmesiydi. Kemalizmi bu dar anlamıyla değerlendirme 1930'lu yılların sonundan 1940'lı yıllara gelen süreçte oldukça iyileşen Türk-İngiliz ilişkileri nedeniyle dönemin Türk Dışişleri Bakanı Aras'ın sözcükleriyle Kıbrıs'taki *her Kemalist'i, İngiltere'nin dostu* yapabilirdi¹¹⁴. Oysa Kıbrıs'taki bir Kemalist için İngiltere'nin dostu olmanın somut koşullarının oluştuğu söylenemezdi. İngiltere, Kemalistlerin uzun yıllardır dile getirdiği taleplerini karşılamış değildi. Evkaf otoriterliği ile toplum dinamiklerinin gelişmesini, toplumun yenileşip modernleşmesini önlemekten vazgeçmemişti. Bu nedenle Kıbrıs'ta Kemalistlerin, İngilizlerle ya da onların temsilcisi olan İngilizcilerle mücadeleden vazgeçip KATAK içinde erimesi, Türk cemaatının geleceğinin tehlikeye atılması anlamına gelebilirdi. İzlenecek doğru çizgi bir yanda Enosis tehlikesini ortadan kaldırmak için Enosis karşıtı safları sıkı tutarken öte yandan da Türklerin geleceği, uzun vadeli çıkarları ve toplumsal gelişimi önüne konan Evkaf otoriterliği ipoteğinin kaldırılmasına çalışmak olmalıydı¹¹⁵.

KATAK'ın Kemalistler için yukarıda değinilen tehlikelerini ilk algılayıp buna uygun politikaları uygulamaya koyan Kemalist lider Dr. Küçük olmuştur. Küçük, 12 Ocak 1944'te KATAK'tan istifa edip yeni örgütlenme arayışına girişmiştir¹¹⁶. Küçük, KATAK'tan istifa gerekçesini şöyle açıklamaktaydı: “*Siyasete karışmayalım, İngilizler kuvvetli bir millettir. Onlar ile dost geçinelim ki biraz bir şeyler koparabilelim diyenlerle daha fazla bir arada duramazdık*”. Küçük'e göre İngilizlere yalvarıp yakarmakla değil kararlı etkin bir politika ile akıllı ve barışçı yöntemler

¹¹³ Egemen, *age.*, s.128.

¹¹⁴ TNA CO 67/292/10.

¹¹⁵ Egemen, *age.*, s.129.

¹¹⁶ *Halkın Sesi*, 12 Ocak 144.

kullanılarak sonuca ulaşılabildi. KATAK ise yapısı, kuruluşu ve felsefesi gereği bunu başaramazdı¹¹⁷.

Öngördüğü politikalar ve düşünceler doğrultusunda çok geçmeden 23 Nisan 1944'te kısaca *Milli Parti* olarak anılan “Kıbrıs Milli Türk Halk Partisi”ni kuran Dr. Küçük bir yandan Enosise karşı çıkarken eş zamanda İngiliz yönetiminden Türk cemaatinin uzun yıllardır dile getirilen gasp edilmiş haklarını talep ediyordu¹¹⁸. Küçük, partinin kuruluş toplantısında yaptığı ve 25 Nisan 1944 tarihli Halkın Sesi gazetesinde yayınlanan konuşmasında, partinin kuruluş günü olan 23 Nisan'a dikkat çekiyor; bu günün “*Anavatan Türkiye’de kutlanan en mesut günlerden olduğunu*” vurgulayarak ideolojik simgesel atıfta bulunuyordu¹¹⁹.

Dr. Küçük’ün KATAK’a alternatif olarak Milli Parti’yi kurması İngilizcilerle Kemalistlerin yolunun yeniden ayrılması demektir. Böylece II. Dünya Savaşı’nın bittiği günlerde Kıbrıslı Türkler arasında liderlik mücadelesi yürüten iki siyasal çizgi ve iki siyasal örgütten söz etmek mümkündür. Bunlardan birincisi KATAK’tı. Özünde İngilizci çizgiyi temsil ederken gerçek lideri Sir Münir’dir. İkincisi ise kısaca Milli Parti idi. İkinci kuşak Kemalistlerin örgütü ve lideri de Dr. Küçük idi. Ne var ki savaş sonrası, koşulları baş döndürücü bir hızla değiştirecek, Kıbrıs’ın İngiltere için artan stratejik önemi ve buna paralel olarak paradoksal bir biçimde Enosisin kazanacağı ivme dünyada yeni siyasal dengelere neden olurken Kıbrıslı Türkler’de de şanslı olarak görülebilen Sir Münür ve KATAK’ı şanssız duruma getirecekti¹²⁰.

9- II. Dünya Savaşı Sonrasında İngiltere’nin Değişen Siyaseti ve Sir Münür’ün Tasfiyesi ile Sömürge Yönetimi’nin Enosise Karşı Kemalistlerle Gerçekleştirdiği Tarihsel Uzlaşma

II. Dünya Savaşı’nın bitimiyle birlikte İngiltere kazanan tarafta olmasına rağmen büyük bir ekonomik krizle savaştan çıkmıştır. Bir anlamda süper güç olmaktan uzaklaşıp yerini ABD’ye bırakmıştır. İngiltere’nin 1948’de Filistin’i de kaybetmesiyle Doğu Akdeniz’de egemenliği altında sadece Kıbrıs kalmıştır. İngiltere’nin Ortadoğu’daki varlığını ve çıkarlarını

¹¹⁷ Tekakpınar-Doğasal, *age.*, s.37.

¹¹⁸ Dr. Fazıl Küçük’ün Anıları ve Siyasal Örgüt Çalışmaları, s. 287-292.

¹¹⁹ Dr. Fazıl Küçük’ün Anıları ve Siyasal Örgüt Çalışmaları, s. 287.

¹²⁰ Egemen, *age.*, s.130.

koruyabileceği son kalesi Kıbrıs'tı. Bu yüzden savaş ertesinden başlayarak İngiltere için adanın stratejik önemi daha da artmıştı¹²¹. Savaş sonrası yeni koşullarda İngiltere 1941'de düşündüğü gibi Kıbrıs'ı elden çıkarmayı değil tam tersine kendisi için hayati konuma gelmiş son stratejik noktayı koruma kararındaydı. Enosise kesin karşıt konuma gelecekti. Bu olgu ikisi de enosis karşıtlığında amaç birliğine gidebilecek iki gücün tarihsel rastlaşmasıydı. Siyasi ortam İngiltere ile Kıbrıslı Türkleri ortak bir amaçta yani Enosisi önlemede birleştirmiştir.

Aslında İngiltere adayı elinde tutmak için ilk olarak o günlerde dünyada esen genel özgürlükçü demokratik rüzgâra uygun çözümler arıyordu. Bu öyle bir çözüm olmalıydı ki bir yandan adanın egemenliği kendinde kalırken yani ipleri elinde tutarken aynı zamanda hem var olan özgürlükçü havaya uygun mesajlar vermeli hem de sömürgeadaki huzursuzluk ve talepleri belli ölçüde karşılamalı ve Almanya'ya karşı kendi yanında savaşıyan insanları onurlandırmalıydı¹²². Böylesi bir çözüm için düşünülen model özerkliği. Bunun için 1947 yılı başlarında adaya yeni bir valiyi atamıştır. Ancak Rumlar, Valiyi karşılama törenine dahi gitmediği gibi "*Enosis ve yalnızca Enosis*" istedikleri mesajını yeni Vali Lord Winster'e göstermiştir¹²³. Bu mesaj özellikle İngiltere için önemli dersler içeriyordu. Nitekim Winster'in adaya gittikten sonraki bütün çabaları boşa çıkmıştı. İngiltere'nin Rumların vermiş olduğu mesajdan ve takındıkları olumsuz tavırdan çıkarmış olduğu ilk ders daha önce değinildiği üzere Enosise karşı Türklerle işbirliği yapmaktı. Böylece yıllardır Sir Münür'ün patronluğunda baskı altında yaşayan, talepleri, özlemleri, beklentileri önemsenmeyen, Müslüman kimliği ile tanımlanan Kıbrıslı Türkler hatırlanmıştır. Bu hatırlanma ile birlikte Kıbrıs Türklerine karşı izlenen politikada değişikliğe giderek Türklerin sorunları tespit edilip çözülmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Vali Winster, 11 Haziran 1948'de görevi Türk cemaatinin sorunlarını ve taleplerini saptayıp yönetime bildirmek olan "*Türk İşleri Komisyonu*"nu oluşturmuştur¹²⁴. Başkanlığına ılımlı ve titiz bir hukuk adamı olarak bilinen Kemaliler arasında sayılan Zekâ Bey getirilmiştir. Üyelerinin çoğunluğu da benzer

¹²¹ Gürel, *age.*, s.265-266.

¹²² Sabahattin İsmail, *Kıbrıs Sorunu (İç Etkenler)*, KKTC Turizm ve Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1986, s.73.

¹²³ Ahmet Gazioğlu, *İngiliz İdaresinde Kıbrıs: Statü ve Anayasa Meseleleri*, Ekin Kitabevi, İstanbul, 1960, s.66.

¹²⁴ Tekakpınar-Doğasal, *age.*, s.86

biçimde Kemalistlerden teşkil edilen komisyonla birlikte İngiltere, Kıbrıslı Türklerle ilgili geleneksel politikasından yani Sir Münür’ü dinleyip onu toplumun sözcüsü görüp hareket etme politikasından vazgeçmiş olduğunu tescil etmiştir¹²⁵. Nitekim komisyonun oluşturulmasından hemen sonra 4 Kasım 1948’de Sir Münür, İngiliz Yönetimince Evkaf Müdürlüğünden istifa etmek zorunda bırakılmıştır¹²⁶. Böylece Sir Münür’le cisimleşen Evkaf kaynaklarına dayalı bağımlılık zinciri ilk halkasından kırılmıştır.

Türk cemaati Enosise karşı mücadelede İngiltere’ye ancak bir bütün olarak destek verirse en yüksek katkıyı sağlayabilirdi. İç çatışma halinde olmayan bölünmemiş bir toplum yaratmanın yolu ise Kemalistleri baskı altında tutmak değil kendine bağlı gücü, Sir Münür’ü etkisiz kılmakla daha kolay mümkün olabilirdi. Aksi durum Enosisle mücadele ederken bir de Kemalistlerle mücadele etmek anlamına gelebilirdi ki bu da rasyonel bir siyasal savaş stratejisi sayılmazdı.

İngiltere için Sir Münür’ün görevden alınmasının ve Kemalistlere yakınlaşmanın daha uzun vadeli hesabı da şöyle açıklanabilirdi¹²⁷: “1940’lı yıllarda Türkiye’de Kemalizm, 1920’lerdeki gibi İngiltere ile çatışma ilişkisini de içeren bir ideoloji değil daha çok iki taraf arasında işbirliğini öngören pragmatik bir anlayıştı. Dolayısıyla Kıbrıs’ta da bir kimlik-aidiyet arayışı sonucu ortaya çıkan Türklük bilinci anlamındaki Kemalizmin, İngiltere için artık bir sakıncası olduğu söylenemezdi. Tersine Türklük kimliği için içine Türkiye’yi de katabilirdi ki Ortadoğu’da hatırı sayılır bir gücü olan Türkiye’nin Kıbrıs’taki Türklerin geleceği ile ilgilenip Enosise karşı verilecek mücadeleye destek olması, İngiltere’ye Kıbrıs’ta çok önemli bir müttefik kazandırabilirdi”. Nitekim sonraki gelişmeler bu hesapların doğruluğunu göstermektedir.

Sonuç olarak Sir Münür somut ve nesnel koşullar kendisini işlevsiz ve yararsız hale getirdiği için görevden uzaklaştırılmıştır. Sir Münür’ün istifasından sonra KATAK’ın da bir anlamı kalmamış, hukuksal başkan İzzet Bey 17 Mayıs 1949’da sağlık nedenlerini gerekçe göstererek istifa etmiş¹²⁸ yeni oluşan yönetim de 23 Ekim 1949’da Kemalist lider Dr. Küçük

¹²⁵ **Evkaf’ın Kurtuluşu Günlerinde Mücadele Edenlerin Anısına**, Yayına Hazırlayan: Altay Sayıl, Halkın Sesi Matbaası, Lefkoşa, 1999, s.101-105.

¹²⁶ Erten Kasımoğlu, **Eski Günler Eski Defterler**, Novemberson Yayıncılık, Lefkoşa, 2006, s.34.

¹²⁷ Egemen, **age.**, s.133-134.

¹²⁸ **Hür Söz**, 18 Mayıs 1949.

başkanlığındaki Milli Parti'ye katılmıştır¹²⁹. Böylece uzun yıllardır var olan İngilizci-Kemalist mücadelesinin Kemalistler yararına sonuçlandığı hukuksal olarak da tescil edilmiştir. Kıbrıslı Türkler kurdukları siyasal örgütlerle kendi haklarını korumayı ve Enosis'e karşı durmayı hedeflemiştir. Kendi iç çekişme ve Sömürge Yönetiminin baskısından kurtulmaya başladığı 1950'lere gelindiğinde adadaki iki cemaatte "kimlikleşme" evresini tamamladığından ve varlığını ötekine göre ifade ettiğinden toplumsal ve zihinsel ayrışma artık en üst seviyeye ulaşmıştır.

¹²⁹ **Hür Söz**, 25 Ekim 1949.; Tekakpınar-Doğasal, **age.**, s.71.

SONUÇ

Kıbrıs 4 Haziran 1878’de geçici olarak İngiltere’ye devredilmiştir. Bu süreç ada Türkleri için yeni ve sıkıntılı bir dönemin de başlangıcı olmuştur. Türkler imparatorluğun adadaki hâkim unsuru ve otoriter gücü iken İngiliz idaresinde Rumlar karşısında ötekileştirilmiştir. Diğer taraftan Rumlar, Enosisi ifade etme noktasında daha aleni ve örgütlü bir şekilde dillendirmeye başlamıştır. Buradan hareketle:

Kıbrıs’ın İngilizlere de facto verilmesi ile Enosis söylemleri karşısında Türklerin millî mücadelesinin başladığı anlaşılmaktadır. Sömürge Yönetiminin politikaları ve Enosis çığırkanlığına yönelik verilen savaşım aynı zamanda Kıbrıs davasını Türkiye’ye benimsetme süreci şeklinde bir seyir takip ettiği de görülecektir. Dolayısıyla Kıbrıs Meselesini adanın İngiliz yönetimine devredildiği tarihte birlikte başlatmak yerinde olacaktır.

Ada Türklerinin Enosis’e karşı sosyal ve kültürel hayatta örgütlendiği gözlemlenmiştir. Bu bağlamda gazeteler çıkarmış ve cemiyetler kurmuştur. Ayrıca toplumsal ve organize mitinglerle kültürüne ve kimliğine sarılarak milli şuurunu muhafaza etmiştir. Osmanlı kamuoyunun imparatorluğun yıkımını önlemek için tartıştığı Osmanlıcılık, Batıcılık ve Türkçülük gibi akımların Kıbrıs’ı da etkilediği anlaşılmaktadır. Örneğin Jön Türklerin tesiriyle ada Türklerini etkileyen Osmanlıcılık akımı zamanla değişerek Anadolu’da kendini gösteren İstiklâl Savaşı ile birlikte başka bir yöne evrilmiştir. Kendini Anadolu’daki Türklüğün kaderiyle bir gören ada Türkleri bu mücadeleye; yardım seferberliği başlatarak, savaşa fiziki katılımıyla, basın üzerinden propaganda yapmak suretiyle Kıbrıs Müslüman toplumunda “Türklük, Anadolu, vatan, millet” gibi değerlerin içselleştirilmesine katkıda bulunmuştur.

Her şeyden önce adadaki Türkler, Müslüman bir cemaatken milletteşme sürecine girmesi, Türkçülük fikrine bağlanması ve varoluş mücadelesi vermesi ciddi bir değişimin sonucudur. Bu yönüyle Türkler, Kıbrıs Meselesi’ni bir varlık meselesi olarak algılamışlar ve toplumsal bilincini, Anadolu’da gelişen fikirlerle eşitlemeye çalışmıştır. Bir başka ifadeyle Türklerin talep ettiği değişim gerçekçi, akılcı ve yeni Türk devletinin kazandığı başarılarla uyumlu hale getirilmiştir. Bu yüzden çeşitli yollarla Ankara ile temasa geçen Kıbrıs Türk liderliği, aydınlanmacı Türk düşüncesini uygulayarak Kemalist devrimlerin benzerini adada da gerçekleştirmeye çalıştığı iki tarafın raporları incelendiğinde açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Nitekim 1920'lı yıllarda Türk ulusal kimliğiyle kendini bulmuş, dünyada saygın ve anti emperyalist savaşın bayraktarlığını yapar konuma gelmiş Kemalizmin izleyicisi olan Kıbrıslı Türklerin varlığı düşünülünce İngiltere açısından Kıbrıs eskisinden daha olası bir tehlikeye dönüşmüştür. Yani bir yanda her koşulda Enosis'e karşı direneceklerini ortaya koyup diğer yanda da Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı modernleşme ve uluslaşma sürecini benimseyerek o günlerin konjonktörünün de kazandırdığı ivmeyle filizlenen Kemalist, modernleşmeci, Müslüman bir topluluğu çağdaş ulusal bir topluma dönüştürme amacıyla olan Kemalist Kıbrıslı Türk kimliği, İngiliz koloni çıkarları için gerçek ve somut bir tehlike haline gelmesi Sömürge Yönetimi'nin bu durum karşısında tedbirler aldığı görülmektedir. Şöyle ki 1928'de Evkaf'ı bir sömürge kurumuna dönüştürme yoluyla müdürlüğüne de İngilizci Sir Münür'ü atayarak Türk cemaatinin kontrolünü uhdesinde tuttuğu görülmektedir. Bu kontrol yaklaşık yirmi yıl devam etmiştir.

Mevcut süreç Türkler arasında Kemalistler (Halkçılar/Milliyetçiler) ve Evkafçılar (İngilizciler/Gelenekçiler) adıyla anılan iki grup ortaya çıkarmıştır. Bu durum aynı zamanda Türk cemaati içerisindeki söylem ve eylem bazındaki ideolojik tanımlamayı vurgulamıştır. Türklük bilinci anlamındaki Kemalizmin gerek Sömürge Yönetimi gerekse de Enosis yanlısı Rumlara karşı bir cephe olduğu gerçekleştirdikleri faaliyetlerden anlaşılmaktadır.

1930'ların başı Kemalist düşüncenin Kavanin Meclisi Seçimleri (1930) ve Milli Kongre'yi (1931) toplamasıyla zafer dolu yılları olmuştur. Ancak bu başarıların etkileri 1931 Rum isyanı ve akabinde Sömürge Yönetimi'nin baskıcı rejimiyle kısa sürmüştür.

Sömürge Yönetimi'nin Enosis yanlısı Rumlara karşı desteğini aldığı Türklere karşı zaman zaman aşırıya kaçan önlemler aldığı görülmüştür. Kemalist hareketin giderek organize güç kazanması ve sonunda Hamidiye eğitim gemisinin aday ziyaretinin Türkler üzerinde bıraktığı etki Sömürge Yönetimi'nin Atatürk'ün hayatı ve vefatına dair filmi adadaki irredentist Türkleri kışkırtabileceği gerekçesiyle gösterimine izin vermemesi İngilizlerin Kıbrıs'taki "Kemalist-Türk" kimliğine dair endişesini göstermiştir. İngilizlerin Kıbrıs'taki Türk halkına "İslam Cemaati" tanımını kullanırken Türkiye'ye "Anavatan" denilmesinden, ada Türklerinin Atatürk'e olan bağlılığından ve Kemalizm'in toplumun her katmanı tarafından benimsenmesinden hoşnut olmadığı anlaşılmaktadır. Keza Cumhuriyet gazetesinin adada satışının yasaklanmasının gündeme gelmesi

İNGİLİZ SÖMÜRGE DÖNEMİNDE KIBRIS TÜRKLERİNDE BİR TOPLUMSAL
KİMLİK ARAYIŞI OLARAK “KEMALİST HAREKET” (1923-1950)

ve yerel Türk gazeteleri olan Söz ve Ses’e sansür uygulanması mevcut endişelerin örnekleriydi. Özellikle adada 1920-1940 arasındaki İngiliz politikası Türk eğitim kurumlarına yapılan baskı ve müdahaleler, kız-erkek liselerine İngiliz müdürler görevlendirmek, milli günlerin kutlanmasına engel olmak gibi tedbirlere başvurulduğu gözlemlenmiştir. “Kemalist ya da milliyetçi” olarak adlandırdığı akımları engellemek için *abartı* derecesinde önlemler alındığı görülmektedir.

II. Dünya Savaşının ilk yıllarında siyasi ortamın yumuşamasıyla Kemalistlerin yeniden siyaset sahnesine çıktıkları görülmüştür. Bu yıllar aynı zamanda Enosis karşısında Evkafçı-Kemalist uzlaşmaların yaşandığı kısa süreli dönemler olmuştur. Savaşın sona ermesinin ardından dünyada yeni siyasi dengeler ortaya çıkmıştır. Bu uluslararası konjonktür Kıbrıs’ı da etkilemiştir. 1940’lı yıllarda Türkiye’de Kemalizm daha çok Türk-İngiliz işbirliğini gerektiren faydacı bir anlayıştı. Bu yüzden adada da bir “*kimlik-aidiyet*” arayışı sonucu ortaya çıkan Kemalizm, İngiltere için artık bir sorun olmaktan ziyade tam aksine Türklük kimliği işin içine Türkiye’yi de dâhil ettiği için mevcut coğrafyada önemli bir gücü olan Türkiye’nin Kıbrıs’taki Türklerin geleceği ile ilgilenip Enosis’e karşı verilecek mücadeleye destek olması, İngiltere’ye Kıbrıs’ta çok önemli bir müttefik kazandırdığından İngilizlerin adadaki Kemalistlere zımnen bir destek verdiği görülmektedir.

Dolayısıyla uzun yıllardır devam eden Evkafçı-Kemalist mücadelesinin Kemalistlerin lehine sonuçlandığı görülmektedir. Bu durumun kurulan siyasi cemiyetlerle de hukuksal olarak tescil edildiği gözlemlenmiştir. Nihayetinde Türkler siyasal örgütlerle kendi haklarını korumayı ve Enosis’e karşı mücadele etmeyi öğrenmiştir. Son kertede kendi iç çekişme ve Sömürge Yönetiminin baskısından kurtulmaya başladığı 1940’ların sonu ve 1950’lerin başlarında adadaki iki cemaat de “*kimlikleşme*” evresini tamamlamıştır. Başka bir ifadeyle Türkler ve Rumlar arasındaki toplumsal ve zihinsel ayrışma artık iyice açıklığa kavuşmuştur.

KAYNAKÇA

A- Arşivler

1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30.1.0.0/10.59.6.

BCA, 30.10.0.0/83.548.2.

BCA, 30.10.0.0/106.695.35.

BCA, 30.10.0.0/106.695.47.

BCA, 30.10.0.0/124.886.18

BCA, 30.10.0.0/124.886.19

BCA, 30.10.0.0/124.886.14.

BCA, 30.10.0.0/124.887.3.

BCA.030.10/62.415.8.

2. The National Archives (TNA), Colonial Office (CO), Foreign Office (FO)

TNA CO 67/247/13.

TNA CO 67/291/10.

TNA CO 323/1594/18.

TNA CO 67/216/3.

TNA CO 926/174.

TNA FO 371/21935.

TNA FO 371/23296.

3. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Türkiye Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA).

TDA, 534/37099-1485-170.

TDA, 534/37390.149850.2.

B- Telif Eserler

Akar, Reşat, **Atatürkçü Kıbrıs Türkleri**, Veb Ofset, Lefkoşa, 1981.

Alasya, Halil Fikret, **Tarihte Kıbrıs**, Ulus Ofset, Lefkoşa, 1988.

Alasya, Halil Fikret, **Kıbrıs ve Rum-Yunan Emelleri**, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları-24, Başbakanlık Basımevi, 1992.

Altan, Mustafa Haşım, **Belgelerle Kıbrıs Türk Vakıflar Tarihi**, Kıbrıs Vakıflar İdaresi Yayınları, Lefkoşa, 1986.

Birinci, Ergin, **M. Necati Özkan, I**, Derleyen: Ahmet Necati Özkan, Denetleyen: İsmail Bozkurt, Necati Özkan Vakfı Yayınları, Lefkoşa, 1997.

Dr. Fazıl Küçük’ün Anıları ve Siyasal Örgüt Çalışmaları, Yayına Hazırlayan: Altay Sayı, Yay Ajans Ltd., Lefkoşa, 2010.

Egemen, Salih, **Kıbrıslı Türkler Arasında Siyasal Liderlik**, Ateş Matbaacılık, Lefkoşa, 2006.

Evkaf’ın Kurtuluşu Günlerinde Mücadele Edenlerin Anısına, Yayına Hazırlayan: Altay Sayıl, Halkın Sesi Matbaası, Lefkoşa, 1999.

Fedai, Harid, **Kıbrıs’ta Masum Millet Olayı**, KKTC Turizm ve Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1986.

Gazioğlu, Ahmet, **İngiliz İdaresinde Kıbrıs: Statü ve Anayasa Meseleleri**, Ekin Kitabevi, İstanbul, 1960.

Gazioğlu, Ahmet C., **İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II (1878-1952) Enosis Çemberinde Türkler, Bugünlere Gelmek Kolay Olmadı**, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi (Cyrep), İstanbul, 1996.

Gürel, Şükrü Sina, **Kıbrıs Tarihi- 1878-1960- Kolonyalizm Ulusçuluk ve Uluslararası Politika**, İmge Kitabevi, Ankara, 2020.

İsmail, Sabahattin, Birinci, Ergin, **Kıbrıslı Türklerin Varoluş Savaşımında İki Ulusal Kongre: Meclis-i Milli (1918)- Milli Kongre (1931)**, Gelişim Ofset, Lefkoşa, 1987.

Erten Kasımoğlu, **Eski Günler Eski Defterler**, Novemberson Yayıncılık, Lefkoşa, 2006.

Korkut, Fadıl Niyazi, **Hatıralar**, Yay. Haz. Harid Fedai-Mustafa H. Altan, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları Gazimağusa KKTC, 2000.

Nesim, Ali, **Batmayan Eğitim Güneşlerimiz**, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Lefkoşa, 1987.

Orr, C.W.J., **Cyprus Under British Rule**, Zeno Publishers, London, 1972.

Sadrazam, Halil, **Kıbrıs Türkünün Özgürlük Mücadelesi Lideri Dr. Fazıl Küçük**, Kastaş Tarihsel Araştırmalar Dizisi, İstanbul, 1996.

Samani, Meltem Onurkan, **Kıbrıs Türk Milliyetçiliği**, Bayrak Matbaacılık, İstanbul, 1999.

Storrs, Sir Ronald, **The Memoirs of Sir Ronald Storrs**, G.P.Putnam's Sons, New York, 1937.

Kemal Tekakpınar Demiray Doğasal, **Dr. Fazıl Küçük (1906-1984)**, Dilhan Ofset, Lefkoşa, 1991.

Turan, Orhan, **Tarihten Günümüze Kıbrıs Türk Basımı (1879-2009)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2013.

Turan, Orhan, 1878'den **Günümüze Kıbrıs'tan Türk Göçleri** (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 2016.

Ünlü, Cemalettin, **Kıbrıs'ta Basın Olayı (1878-1981)**, basım yeri ve tarihi yok.

C- Makaleler

Demiryürek, Mehmet, "Kıbrıs Türk Basımı ve Türkiye Hükümetleri I, (1878-1910), **Atatürk Yolu Dergisi**, S 25-26, Mayıs-Kasım 2000, s.119-134.

Demiryürek, Mehmet, "Kıbrıs'ta Bir 150'lik: Sait Molla (1925-1930)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 19/57 (2003), ss.1211-1238).

Fedai, Harid, "1912 Olayları", **Söz Dergisi**, Haziran-Ekim 1985.

Fedai, Harid, "Bir Yıldönümü: 11 Aralık 1918", **Yeni Kıbrıs**, Ocak 1985.

Keser, Ulvi, "Hamidiye Zırhlısı: 1924 Karadeniz ve 1938 Kıbrıs Gezileri", **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi**, 10/1 (2008), s.301-357.

Kürkçüoğlu, Ömer, "Türk İngiliz İlişkileri": 1920'lerden 1950'lere", **Türk-İngiliz İlişkilerinin 400. Yıldönümü**, Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara, 1985, ss.75-92.

İNGİLİZ SÖMÜRGE DÖNEMİNDE KIBRIS TÜRKLERİNDE BİR TOPLUMSAL
KİMLİK ARAYIŞI OLARAK “KEMALİST HAREKET” (1923-1950)

Nesim, Ali, “Kıbrıs Türklerinde Atatürk ve İlke ve İnkılâpları”,
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 5/14 (Mart 1989), ss.309-331.

Turan, Orhan, Türk Modernleşmesi'nin Kıbrıs'taki Yansıması:
Halkevleri, **CTAD**, Yıl 16, S 31 (Bahar 2020), ss.239-270.

D- Süreli Yayınlar

Zaman

Söz Gazetesi

Söz Dergisi

Hakikat

Halkın Sesi

Cumhuriyet

Haber

Hür Söz

E- e-Kaynaklar

Tamçelik, Soyalp, “Kıbrıs Meselesi ve Bağımsız Kıbrıs
Cumhuriyeti (15 Ağustos 1960)”. Atatürk Araştırma Merkezi Atatürk
Ansiklopedisi, [https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kibris-meselesi-
ve-bagimsiz-kibris-cumhuriyeti-15-agustos-1960/?pdf=5729](https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kibris-meselesi-ve-bagimsiz-kibris-cumhuriyeti-15-agustos-1960/?pdf=5729) (Erişim
Tarihi: 11.04.2023).